МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

Факультет історії, політології та міжнародних відносин
Кафедра історії України

РОЗВИТОК ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ НА БУКОВИНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ «ДОВГОГО» ХІХ СТОЛІТТЯ

Кваліфікаційна робота

Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконав:
студент 6 курсу, 602 групи
Якобець Нікіта Олександрович
Керівник:
кандидат історичних наук, асистент
Богачик Т.С.

До захисту допущено
на засіданні кафедри
протокол №____від _____ 2024 р.
Зав. кафедрою _____ проф. Добржанський О.В.

Чернівці – 2024

Анотація

Магістерську роботу присвячено дослідженню розвитку системи освіти на Буковині в другій половині «довгого» XIX ст. На основі аналізу наукових розвідок вітчизняних дослідників та опублікованих джерел автором з'ясовано ступінь наукової розробки проблеми, узагальнено історіографічні надбання щодо розвитку народного шкільництва і середньої освіти на Буковині в другій половині «довгого» XIX ст.

Визначено теоретико-методологічні засади функціонування шкільної освіти на Буковині, у тому числі й законодавчі та розпорядчі основи системи освіти. Проаналізовано стан народного шкільництва у краї в другій половині XIX ст. та морального виховання учнів народних шкіл; надано оцінку діяльності середньої ланки освіти (гімназій, ліцеїв) на Буковині в другій половині XIX ст.; висвітлено особливості формування навчальних планів і програм у той час.

Ключові слова: *Буковина, освіта, народні школи, гімназії, ліцеї, моральне виховання.*

Abstract

The master's thesis is devoted to the study of the development of the education system in Bukovyna in the second half of the «long» 19th century. Based on the analysis of scientific research by domestic researchers and published sources, the author clarified the degree of scientific development of the problem, summarized the historiographical achievements regarding the development of folk schooling and secondary education in Bukovyna in the second half of the «long» 19th century.

The theoretical and methodological principles of the functioning of school education in Bukovyna, including the legislative and administrative foundations of the education system, were determined. The state of folk schooling in the region in the second half of the 19th century and the moral education of folk school students were analyzed; an assessment of the activities of the secondary education (gymnasiums, lyceums) in Bukovyna in the second half of the 19th century was provided; the features of the formation of curricula and programs at that time were highlighted.

Keywords: *Bukovyna, education, public schools, gymnasiums, lyceums, moral education.*

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ Якобець Н.О.
(підпис)

ЗМІСТ

Вступ **4**

Розділ І. Теоретико-методологічні засади функціонування шкільної освіти на Буковині у другій половині «довгого» XIX ст. **8**

1.1. Історіографія проблеми та джерельна база **8**

1.2. Законодавчі й розпорядчі основи функціонування і розбудови системи освіти **16**

Розділ ІІ. Розвиток народного шкільництва у краї впродовж другої половини «довгого» XIX ст. **35**

2.1. Умови становлення початкової освіти **35**

2.2. Початкова ланка освіти: здобутки і прорахунки **42**

2.3. Моральне виховання учнів народних шкіл **55**

Розділ ІІІ. Стан середньої освіти на Буковині в другій половині «довгого» XIX ст. **62**

3.1. Поява нових гімназій та ліцеїв **62**

3.2. Особливості навчальних планів та програм **68**

Висновки **76**

Список джерел та літератури **79**

Додатки **87**

ВСТУП

Актуальність проблеми дослідження. Освіта як складний та багатогранний суспільний інституалізований процес завжди був та продовжує залишатися індикатором розвитку кожної країни та її регіонів. У період історії модерної доби, коли проходив активний процес її розвитку на теренах України, зацікавлення викликають особливості формування шкільної освіти. У цьому контексті важливим напрямком є дослідження розвитку шкільництва у другій половині «довгого» XIX століття на теренах Буковини, зокрема північної її частини – прадавньої української землі, де титульна нація в умовах бездержавності не мала національної системи освіти.

Однак, незважаючи на безпосереднє підпорядкування австрійській цісарській владі, у коронному краї «Герцогство Буковина», яким став досліджуваний регіон з січня 1849 року, а з вересня 1850 р. уже керувався тимчасовою конституцією, упродовж другої половини «довгого» XIX століття прослідковувалися певні еволюційні зміни у культурному житті краю, зокрема і в шкільництві. Це підсилює актуальність дослідження з означеної проблематики.

Відносно лояльне відношення австрійської влади до коронного краю та активізація буковинських українців після «весни народів» 1848-1849 рр. значною мірою сприяли певному розвитку шкільної освіти у краї, яка розвивалася на основі імперських і крайових законів і мала свої особливості.

Актуальність обраної теми обумовлена ще й тим, що у досліджуваний період розпочався період формування українського народного шкільництва.

В українській історичній науці на сьогоднішній день є чимало наукових розвідок про розвиток системи освіти досліджуваного регіону, проте синтетичної роботи щодо розвитку шкільної освіти на Буковині у другій половині «довгого» XIX століття немає. Водночас аналіз проблеми

переконує, що попри значну кількість літератури низка ключових питань щодо шкільництва у північній частині Буковини упродовж другої половини «довгого» XIX століття залишилися поза увагою науковців. Усе це в цілому й зумовило вибір теми для дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконано на кафедрі історії України Чернівецького національного національного університету імені Юрія Федьковича і є складовою частиною науково-дослідної програми «Актуальні питання історії соціально-економічного, суспільно-політичного та національно-культурного життя України».

Мета дослідження: проаналізувати розвиток шкільної системи освіти у другій половині «довгого» XIX століття.

Досягнення мети обумовило вирішення наступних завдань:

- з'ясувати ступінь наукової розробки проблеми, узагальнити історіографічні надбання щодо розвитку шкільної освіти на Буковині у другій половині «довгого» XIX століття;

- визначити теоретико-методологічні засади функціонування шкільної освіти у північній частині Буковини у другій половині «довгого» XIX століття;

- здійснити комплексний аналіз стану народного шкільництва на Буковині в другій половині XIX століття, її специфіку в окремих районах краю;

- охарактеризувати функціонування середньої ланки освіти на Буковині в другій половині XIX століття;

- виокремити роль відомих буковинців-педагогів у розбудові українського шкільництва на Буковині у досліджуваний період.

Об'єктом вивчення є система шкільної освіти у другій половині «довгого» XIX століття на теренах північної частини Буковини – коронного краю.

Предмет дослідження: є головні тенденції та особливості функціонування шкільної системи освіти північної частини Буковини у другій половині «довгого» XIX століття.

Хронологічні межі роботи охоплюють період другої половини «довгого» XIX століття. Нижня межа визначається 1850 р. – проведення адміністративної реформи, за якою Герцогство Буковина стало окремою коронною землею Австрійської імперії. Верхню межу становлять події 1914 р.– початок Першої світової війни, у результаті якої була ліквідована Австро-Угорська імперія, до складу якої тривалий час входила Буковина.

Територіальні межі охоплюють територію північної частини Буковини – складової коронного краю – «Герцогство Буковина».

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що:

- детально проаналізовано процес функціонування шкільної системи у другій половині «довгого» XIX століття;

- певна новизна присутня також у висвітленні особливостей шкільної системи освіти у гірських районах Буковини у другій половині «довгого» XIX століття.

Методи дослідження складають загальноприйняті у сучасній історіографії принципи об’єктивності й історизму, світоглядного плюралізму та фахової відповідальності, компетентного дослідження явищ в розвитку й всебічності. А з метою глибокого та об’єктивного осмислення явищ і процесів, котрі досліджуються, застосовувалися системний та проблемно-хронологічний підхід, методи аналізу й синтезу, аналогій, систематизації і узагальнення.

Практичне значення одержаних результатів. Зібраний фактичний матеріал, висновки та узагальнення, представлені в роботі, можуть стати підґрунтям для розробки лекційних курсів з історії західноукраїнських земель у другій половині «довгого» XIX століття, а також можуть бути використані у краєзнавчій роботі, укладанні посібників з регіональної історії.

Структура та обсяг дослідження. Наукова робота складається зі вступу, трьох розділів і висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (85 найменувань), одного додатку.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ НА БУКОВИНІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ «ДОВГОГО» XIX ст.

1.1. Історіографія та джерельна база роботи

Історіографічну базу, яка безпосередньо стосується розвитку початкової та середньої освіти на Буковині другої половини «довгого» XIX століття, доцільно розподілити на кілька періодів.

Обравши хронологічний критерій для такої класифікації, всю літературу умовно поділено на чотири історичні етапи: 1) дослідження довоєнного періоду (до 1914 року); 2) праці міжвоєнного часу (1918-1940 роки); 3) роботи радянської доби (1940-1990 роки); 4) наукові дослідження пострадянського періоду (з 1991 року).

Перший етап історіографічного вивчення освіти на Буковині пов’язаний із політикою Австрійської імперії. Відкриття у 1808 році першої гімназії в Чернівцях стало знаковою подією для розвитку гімназійної освіти в регіоні та дало імпульс її подальшому поступу, особливо в досліджуваний нами період.

До цієї групи належать наукові праці, видані за австрійського правління. Серед них – монографії, брошури, статті в періодичних виданнях, авторами яких були вчителі середніх навчальних закладів, громадські діячі та представники освітніх управлінських структур.

Серед таких авторів – Шт. Вольф [85], Д. Пігуляк [72], А. Монастирський [60], С. Смаль-Стоцький [79], М. Кордуба [55] та інші. У своїх працях вони переважно аналізували досягнення в навчальному процесі гімназій Буковини.

Початок україномовних досліджень з історії освіти на Буковині пов’язаний із фундаментальною працею С. Смаль-Стоцького [79] –

видатного політичного діяча, науковця і професора Чернівецького університету. Він висвітлював ключові етапи історії українських шкіл у контексті суспільно-політичних і економічних процесів, а також національно-культурного відродження краю. У своїх дослідженнях Смаль-Стоцький аналізував діяльність громадських організацій, акцентуючи на їхній ролі в розширенні мережі закладів з українською мовою навчання.

Виступаючи за збереження національних традицій, він критично оцінював політику германізації, яку проводила австрійська влада, і порушував питання про статус української мови в народній освіті Буковини. Науковець також досліджував стан викладання української мови в середніх школах, аналізував навчальні програми та методику викладання.

Серед дослідників цього періоду слід виділити Шт. Вольфа, який першим детально розглянув історію розвитку середньої освіти в регіоні. Його праця висвітлює особливості формування змісту класичної гімназійної освіти та розповідає про створення і розвиток першої гімназії на Буковині. Автор вважав відкриття першої п’ятикласної Чернівецької гімназії важливим кроком у розвитку середньої освіти.

Наприкінці XIX століття з’явилися також роботи А. Монастирського [60] та Д. Пігуляка [72], які досліджували освітній простір Буковини. У цих працях особливий акцент робився на національній освіті, що спонукало українське населення підвищувати свій освітній рівень і активно долучатися до розбудови національної школи.

У праці М. Кордуби «Ілюстрована історія Буковини» [55] стисло представлено функціонування українських середніх навчальних закладів. Автор детально описує навчальний процес у гімназіях та висвітлює місце й статус української мови в цих закладах. Окрему увагу Кордуба приділяє ефективним методам вивчення рідної мови.

У 1910 році В. Доманицький видав наукову працю «Про Буковину та життя буковинських українців» [45], у якій подає огляд розвитку освіти в

регіоні. Автор лаконічно, але інформативно висвітлює діяльність навчальних закладів Буковини, зокрема аналізує їх кількість, проблеми становлення та розвитку. Основний акцент зроблено на труднощах, з якими стикалися гімназії. Доманицький надає читачам переважно фактологічну інформацію.

Особливий інтерес викликає праця І. Герасимовича «Кілька слів про Вільну школу» [41], де проаналізовано загальний стан освіти на Буковині. Автор зосереджується на питаннях управління, організації навчального процесу та кадрового забезпечення освітніх закладів.

Під час Першої світової війни багато науковців намагалися об'єктивно висвітлити стан середньої освіти другої половини XIX століття. Серед них В. Гнатюк, який у своїй книзі «Національне відродження австро-угорських українців (1772-1886)» [42] не лише описав процес становлення української національної освіти, але й акцентував увагу на позитивному досвіді роботи середніх навчальних закладів, зокрема гімназій. Він зазначив складнощі, які супроводжували розвиток українських гімназій на Буковині, підкреслюючи їхню важливість для місцевого українського населення.

Міжвоєнний період вирізняється надзвичайно обмеженою кількістю наукових праць, присвячених досліджуваній темі. Це можна пояснити тим, що після 1918 року Буковина увійшла до складу Королівської Румунії, яка проводила активну політику румунізації не лише в сфері гімназійної, а й загалом усієї освіти.

У цей час лише поодинокі аспекти стану освіти на Буковині були висвітлені в праці радянського історика Г. Піддубного «Буковина. Її минуле й сучасне» [73], перевиданій у Чернівцях у 2005 році. Автор охарактеризував загальний стан освітньої системи в регіоні та порівняв її з освітою в Галичині та Наддніпрянській Україні.

Важливий внесок у вивчення історії освіти зробив С. Сірополко, відомий український історик і бібліограф. У 1937 році у Львові він опублікував свою фундаментальну історико-педагогічну працю «Історія

освіти в Україні» [77], яку перевидали у 2001 році. Ця робота стала однією з визначних історіографічних праць українських науковців, що працювали за межами батьківщини.

С. Сірополко приділив значну увагу освіті на Буковині, описуючи її розвиток від XVIII до XX століття. У книзі є спеціальний розділ «Історія освіти на Буковині», де детально аналізується діяльність гімназій, зокрема їх відкриття і функціонування в різних соціально-економічних умовах.

Автор подає стислу інформацію про структуру та навчальний процес у таких гімназіях, як Перша Чернівецька гімназія (1808 р.), Друга державна німецька гімназія в Чернівцях (1896 р.), Друга державна німецько-українська гімназія в Кіцмані (1904 р.), Перша українська гімназія у Вижниці (1908 р.) та дві реальні гімназії.

У радянський період дослідження розвитку гімназійної освіти на Буковині охоплювало різні аспекти, зокрема становлення початкової освіти та організацію навчально-виховного процесу в середніх навчальних закладах.

Однак на той час не існувало спеціальних наукових праць, які б детально висвітлювали розвиток лише початкової та середньої освіти в регіоні. За відсутності таких досліджень необхідний фактологічний матеріал можна було знайти в роботах істориків і краєзнавців.

Одним із вагомих досягнень є колективна праця Д. Квітковського, Т. Бриндзана та А. Жуковського «Буковина. Її минуле і сучасне» [35]. У цій роботі підрозділ «Середнє шкільництво» присвячено аналізу середніх освітніх закладів, серед яких не лише гімназії, але й ліцеї.

Особливу увагу приділено українським гімназіям та загальному рівню гімназійної освіти на Буковині. Як зазначено у праці, порівняно з іншими українськими територіями, культурно-освітній рівень Буковини був значно вищим.

Пострадянський період відзначається появою значної кількості наукових статей, посібників і монографій. Серед них варто виокремити

роботи таких науковців, як О. Добржанський [43, 44], В. Ботушанський [30, 31, 32, 33, 34], О. Павлюк [62], І. Петрюк [69, 70, 71], О. Пенішкевич [67], Д. Пенішкевич [63, 64, 65, 66], Л. Кобилянська [50, 51, 52, 53] та інших, які досліджують питання розвитку освіти. Вони прагнуть об'єктивніше оцінити досягнення у сфері освіти на Буковині.

Сучасні історичні та історико-педагогічні праці дослідників детально описують процеси розвитку освітньої системи краю, зокрема становлення середньої освіти в різні історичні періоди.

У праці О. Добржанського [43], де аналізується історія національного руху, діяльність ідейних течій, політичних партій та громадських об'єднань Буковини, підкреслюється, що Буковина вирізнялася великою кількістю шкіл та культурно-освітніх товариств, що сприяло розвитку національної самосвідомості українців.

Дослідження В. Ботушанського [30] є надзвичайно цінним через ґрунтовний аналіз стану освіти на Буковині та опис існуючих проблем. У його роботі наведено перелік всіх освітніх закладів, що функціонували на території краю в австрійський період.

О. Павлюк у своєму біографічному довіднику «Буковина. Визначні постаті: 1774-1918» [62] намагалася систематизувати інформацію про видатних науковців, діячів та педагогів Буковини. Крім цього, праця містить розділ, присвячений розвитку освіти за часів Австро-Угорщини, що дає змогу дізнатися про становлення шкіл та гімназій. Автор доводить, що ці навчальні заклади були важливою частиною освітнього процесу, а їхні випускники могли вивчати філософію та вступати до університетів.

Також О. Павлюк згадує першу чернівецьку гімназію, описує структуру навчального процесу в ній і життєві шляхи відомих випускників, серед яких Міхай Емінеску, Карл Еміль Францоз, Юліан Кобилянський та інші.

В її дослідженні зазначено, що в 1901 році була заснована друга Чернівецька гімназія як філія першої, що стало важливим досягненням для українців, оскільки там з'явилися українські класи.

У своїй монографії «Розвиток українського шкільництва на Буковині (XVII – початок XX ст.)» О. Пенішкевич [67] детально вивчила становлення середньої освіти. Вона приділила значну увагу навчальному процесу в середніх освітніх закладах, зокрема методичним аспектам і змісту навчання, а також проаналізувала підготовку педагогів для роботи в системі середньої освіти.

І. Петрюк [69, 70, 71] у своїх дослідженнях розглянула розвиток освітньої системи загалом. Вона охарактеризувала різні типи навчальних закладів Буковини, такі як гімназії, ліцеї, реальні школи, та провела аналіз змісту навчального процесу в них.

Особливо важливими для нас стали наукові статті, які стосуються теми магістерської роботи. Зокрема, Д. Пенішкевич опублікувала статтю «Провідні тенденції розвитку буковинського шкільництва XVIII – початку XX ст.» [65], де дослідила розвиток української освіти з акцентом на гімназійну освіту.

Вона підкреслила важливість демократичних підходів до вирішення проблем дискримінації української мови як мови навчання, а також проаналізувала, які мови були основними для вивчення в буковинських школах. Д. Пенішкевич вважає, що зміст навчально-виховного процесу XVIII – початку XX ст. відігравав ключову роль у формуванні загальнолюдських цінностей у школярів.

Однак, навчальний процес часто був недосконалим через нестачу підручників, нерівномірну систему навчання в гімназіях, а також через недостатньо підготовлені педагогічні кадри.

І. Петрюк опублікувала низку статей, присвячених освіті, серед яких «Гуманістична спрямованість буковинської гімназійної освіти кінця XIX –

початку XX століття» [69]. У цій статті вона аналізує навчально-виховний процес у гімназіях того періоду, відзначаючи як позитивні сторони, зокрема розвиток мислення, так і негативні, як-от невизначеність навчального матеріалу, який швидко забувався. І. Петрюк також провела кількісний аналіз гімназій за період з 1808 по 1914 роки, виявивши два основні типи гімназій – реальні та класичні.

Ще однією важливою науковою статтею І. Петрюк є «Розвиток змісту загальної середньої освіти на Буковині в кінці XIX – на початку XX століття» [70], в якій дослідниця об'єктивно аналізує основні тенденції розвитку освіти цього періоду. І. Петрюк описує навчальний процес у школах та гімназіях як систематизований, з чітким поділом дисциплін на цикли: гуманітарний, прикладний, загальний та природничо-математичний.

Вона зазначає, що гімназії не забезпечували повної освіти, а лише готували учнів до вступу в університет. На думку дослідниці, зміни в освітній системі регламентувалися «Організаційним нарисом гімназій і реальних шкіл Австрії» від 15 вересня 1849 року. І. Петрюк детально розглянула діяльність гімназій, навчально-виховний процес та позитивні зміни, які були введені австрійською владою з метою зміцнення політичного впливу на населення Буковини.

Л. Кобилянська [51, 52, 53] у своїх роботах досліджувала формування концепції початкової освіти та її реалізацію в умовах Буковини кінця XVIII – початку XX століття. Вона проаналізувала розвиток змісту освіти в народних школах краю, зокрема навчальні плани, програми та підручники початкових шкіл. Л. Кобилянська показала ці процеси на тлі загального історичного розвитку регіону.

Джерельну базу можна умовно розподілити на кілька категорій.

До першої категорії належать підручники та методичні посібники, за якими навчалися буковинці в другій половині XIX століття. Серед перших підручників були «Книжка для читання для другої кляси училищ сільських в

ц.к. Австрійських Державах» [13] (1848 р.) та «Буквар для училищ народних в ц.к. Австрійських краях» [1] (1859 р.), написані церковнослов'янською мовою. Вони були досить складними для сприйняття учнями. Аналогічну структуру мали «Буквар для шкіл народних» [16] та «Перша російська читанка для шкіл народних у Буковині» [15] (1887 р.), які також висвітлюють особливості навчання в школах і гімназіях Буковини.

Другу категорію складає тогочасна періодика, яка є важливим джерелом інформації та статистичних даних. Особливо варто виділити газети «Буковина» [2, 3, 4, 5, 5, 7, 8, 10], «Наша школа» [11] та «Bukowiner Schule» [17], які широко відображали освітні процеси краю.

Третя категорія охоплює різноманітні австрійські закони, зокрема ті, що містяться у «Збірнику буковинських початкових шкільних законів і постанов» [27] під редакцією Йозефа Вотти. До цієї категорії також належать розпорядження та закони, що стосувалися освітніх реформ, відкриття шкіл, гімназій і ліцеїв, а також їх правового статусу [20, 21].

Особливе місце серед цих документів займають положення австрійської конституції 1867 року [26].

Четверту категорію становить мемуарна спадщина. Важливе джерело інформації про суспільно-політичне та культурне життя Буковини містять спогади О. Поповича [74]. Вони є цінним джерелом, особливо щодо освітніх процесів, адже Попович був активним організатором шкільництва.

Таким чином, можна зробити висновок, що історіографічна та джерельна база з історії освіти Буковини є досить різноплановою. З одного боку, існує багато наукових праць, що аналізують діяльність освітніх закладів, з іншого – залишається багато питань, які ще потребують дослідження.

1.2. Законодавчі й розпорядчі основи функціонування і розбудови системи освіти

Діяльність народних шкіл на Буковині, як і в усій Австрійській імперії, у XIX столітті регулювалася центральними та регіональними органами влади, проте їхні заходи не становили єдиної системи. Лише після прийняття 4 грудня 1867 року і санкціонування 21 грудня того ж року конституції та відповідного імперського закону про народні школи, шкільництво було поставлено на загальнодержавний рівень.

Одними з найважливіших законодавчих актів, що регулювали діяльність народних шкіл в імперії, зокрема й на Буковині, були 17-та і 19-та статті конституції. У 17-й статті зазначалося, що навчальні заклади мають право здійснювати свою діяльність на законній основі, при цьому домашнє навчання не підлягало жодним обмеженням [26].

Також вирішувалося важливе питання контролю над змістом навчання – чи має церква чи держава домінувати в цьому аспекті. Конкордат 1855 року між Австрійською імперією та Ватиканом визначав конфесійний характер народної школи, і вчителів навіть зобов’язували допомагати священникам під час богослужінь.

Проте в конституції було зазначено, що релігійне навчання залишається під опікою церкви або релігійних товариств, тоді як держава здійснює загальне керівництво та нагляд за освітою [26].

19-та стаття конституції мала важливе значення для освіти, національно-культурного і громадсько-політичного життя в багатонаціональній імперії. Вона проголошувала рівність усіх націй у правах та право кожної на захист і розвиток власної мови. Також визнавалася рівноправність усіх мов у школах, установах і громадському житті, що особливо важливо для регіонів, де проживало багато народностей.

У таких регіонах, як Буковина, освітні заклади повинні були створюватися таким чином, щоб кожна народність мала змогу навчатися своєю рідною мовою без примусу до вивчення іншої крайової мови [26].

Ці конституційні положення стали основою для подальших імперських і крайових законодавчих актів щодо освіти, зокрема й на Буковині [81, с. 446]. Серед таких документів можна згадати імперський закон від 25 травня 1868 року, що регулював стосунки між школою і церквою [27, с. 5].

Відповідно до 17-ї статті конституції, закон закріплював, що держава здійснює головне керівництво та нагляд за освітою, а релігійне навчання здійснюється окремими церквами або релігійними товариствами [27, с. 5].

Закон також дозволяв використовувати приміщення державних шкіл для релігійного навчання, що сприяло співпраці між державою та церквою в освітній сфері [81, с. 446].

Це також підтверджувалося підходом держави до релігійних учителів. У ст. 6 зазначалося, що вчителі релігії мають такі ж права, як і інші викладачі, але вчитель релігії повинен належати до тієї ж конфесії, що й учні, яких він навчає. У приватних школах учитель релігії міг бути будь-якої конфесії [27, с. 5].

Стаття 7 закріплювала державний контроль за змістом світських підручників, а контроль за релігійними підручниками передавала у відання вищої церковної влади [27, с. 5].

Відповідно до статей 9, 10 і 12 цього закону, у всіх провінціях Австрійської імперії були створені органи нагляду за освітою в народних школах і вчительських семінаріях. До цих органів належали крайові, повітові й місцеві шкільні ради, а провінції поділялися на шкільні округи.

До складу крайових шкільних рад входили крайові чиновники, депутати крайових сеймів (ландтагів) та духовенство переважних конфесій. Попередні світські та церковні органи контролю були ліквідовані [27, с. 5].

На основі цього закону 8 лютого 1869 року в Буковині були створені крайова та повітові шкільні ради [83, с. 49].

Основним документом, який регулював діяльність народних шкіл в Австрійській імперії та у коронному краї, був імператорський закон від 14 травня 1869 року (з подальшими змінами від 2 травня 1883 року), що встановлював основні принципи організації народних шкіл [81, с. 446].

Закон складався з кількох розділів, кожен з яких визначав певний аспект діяльності школи.

У першому розділі «Мета і порядок відкриття школи» в §1 йшлося про те, що народна школа повинна забезпечувати морально-релігійне виховання, розвивати духовність, надавати необхідні знання і готувати молодь до подальшого навчання та життя, формуючи з них добропорядних громадян [27, с. 12]. Примітно, що закон наголошував на вихованні як першочерговій меті школи, а вже потім на здобутті знань.

У §2 визначалося, що таке народна (публічна) школа – це загальнообов'язковий навчальний заклад, доступний для всіх учнів незалежно від релігії. Школи, фінансовані державою, краєм або громадою, вважалися офіційними, тоді як інші школи вважалися приватними [27, с. 12].

Ключовою частиною закону був список обов'язкових предметів (§3), до яких входили: релігія, читання і письмо, мова навчання, арифметика з елементами геометрії, початкові знання з природознавства, географії та історії, малювання, співи, ручна праця (для дівчат), а також фізкультура (обов'язкова для хлопців, необов'язкова для дівчат) [27, с. 13].

Навчальні плани для народних шкіл розробляли крайові шкільні ради. Пізніше, 18 травня 1874 року, міністерство культів і освіти видало спеціальне розпорядження, яке визначало, що перші три роки навчання присвячувалися вивченню мови, письма та арифметики, причому матеріали для читання мали бути тісно пов'язані з життєвою практикою учнів і їхніми майбутніми професійними потребами.

Під час середнього етапу навчання з геометрії учні повинні були вивчати властивості основних геометричних форм, фігур, ліній та планів, а на вищому етапі – навчатися обчислювати їхні площі та об’єми [27, с. 14].

Міністерство культів і освіти мало узгоджувати всі проєкти законів, наказів і розпоряджень із крайовими властями або навіть враховувати їхні пропозиції (§5) [27, с. 14].

Вибір мови навчання та другої крайової мови для вивчення визначали крайові шкільні власті (§6) [27, с. 15]. Тут слід зазначити, що стаття 19 конституції гарантувала всім націям імперії право на навчання рідною мовою. Крайові шкільні ради встановлювали мову навчання в кожній школі, орієнтуючись на національний склад населення.

Наприклад, якщо більшість жителів села були українцями, а за ними йшли румуни та поляки, то українська була мовою навчання, а румунська вивчалася як предмет, і навпаки. Такий підхід сприяв рівності між мовами і полегшував міжнаціональне спілкування, допомагаючи уникнути можливих конфліктів на мовному ґрунті [30, с. 9].

Наприклад, на вимогу великих польських землевласників у Кіцманському повіті, Крайова шкільна рада Буковини 3 березня 1888 року рішенням №71 визначила польську мову як другу або третю обов’язкову мову для вивчення в місцевих школах, хоча за переписом 1880 року поляки становили лише 6% населення. Німецька мова була обов’язковою у всіх школах як предмет, а в школах з німецьким і єврейським контингентом учнів – також як мова навчання [30, с. 9].

Крайова шкільна рада відповідала за розподіл навчального матеріалу, встановлювала річні та тижневі плани навчання, а також визначала щоденне педагогічне навантаження. У школах при фабриках навчальне навантаження становило 12 годин на тиждень. У звичайних школах навчання могло проходити в одну або дві зміни, з уроками, що тривали з 7 ранку до 7 вечора (§9). Школи також могли надавати дошкільне виховання (§10) [27, с. 16].

Відкриття школи в населеному пункті було можливим за наявності 40 учнів віком від 6 до 14 років. Для такої школи призначався один учитель, для 80 учнів – два вчителі, для 120 – три вчителі і т.д. Якщо навчання відбувалося у дві зміни, другий учитель призначався лише за наявності 100 учнів. Скасування ставки вчителя могло бути здійснене лише Крайовою шкільною радою (§11) [27, с. 16].

Якщо в школі працював один учитель, він також виконував обов'язки завідувача. У разі наявності двох учителів, завідувачем ставав старший за віком або досвідом. При трьох учителях вводилася посада підучителя, а якщо працювало 4-5 вчителів, двоє з них були підучителями. Коли кількість вчителів збільшувалася, підучителями призначалися 1/3 з них (§§12, 13). Це правило поширювалося і на школи для дівчат, де працювали вчительки (§14). Міські школи мали деякі особливості в організації роботи (§§17-19) [27, с. 17].

У розділі II «Відвідування школи» зазначалося, що батьки чи опікуни не мали права перешкоджати відвідуванню школи дітьми (§20). Шкільний вік тривав з 6 до 14 років. Учень міг бути звільнений від подальшого навчання, якщо оволодів такими дисциплінами, як Закон Божий, читання, письмо і математика. Після шести років навчання дозволялося полегшене відвідування.

Батьки чи опікуни могли клопотати про неповне відвідування школи – учень міг пропускати частину навчального року або половину занять щодня, або навчатися лише у певні дні тижня. У сільських місцевостях для всіх учнів, що відучилися 6 років, могло бути дозволене таке полегшення за рішенням місцевої громади.

Проте, до 14 років учні все одно повинні були залишатися на обліку в школі. Якщо учень не досягав 14 років до кінця навчального року, але досягав цього віку в другій його половині, він міг бути звільнений від навчання за рішенням повітових шкільних властей (§21) [27, с. 18].

Учні, які відвідували професійні школи або курси (музичні, сільськогосподарські, ремісничі тощо), могли бути тимчасово звільнені від навчання в народній школі за умови, що це не перешкоджало їхньому відвідуванню народної школи. Якщо такі заклади давали знання, еквівалентні знанням народної школи, учнів могли повністю звільняти від народної школи (§23) [27, с. 19].

За обов'язкове відвідування народних шкіл відповідали батьки, опікуни, а також власники фабрик і майстри майстерень. Шкільні власті мали право застосовувати примусові заходи до порушників у разі пропусків занять (§24). Крім того, батьки і опікуни зобов'язані були забезпечити дітей необхідним шкільним приладдям (§25) [27, с. 19].

Варто зазначити, що пізніше, під тиском фабрикантів і землевласників, які використовували працю дітей, австрійський парламент у січні 1883 року вніс зміни до шкільного закону 1869 року.

Зокрема, дозволялося давати учням останніх двох років навчання тривалу відпустку, ймовірно для участі в роботі на господарстві. Також другого вчителя тепер призначали лише тоді, коли кількість учнів сягала 100, а не 80, що значно ускладнювало роботу вчителів [30, с. 11].

У розділі III «Підготовка учительських кадрів» передбачалося, що це завдання виконуватимуть чотирирічні учительські семінарії, при яких повинні були діяти народні школи для педагогічної практики (§§26-28).

В цих семінаріях викладали такі дисципліни: релігія, педагогіка з практичними заняттями, мова (мовою викладання), географія, історія і конституційний устрій, математика і геометричне креслення, природознавство, основи сільського господарства з акцентом на місцеві умови, каліграфія, малювання, музика (особливо церковний спів) і фізкультура [27, с. 20].

Факультативно в учительських семінаріях могли впроваджувати додаткові дисципліни, такі як методика навчання для глухих і сліпих, а також

практична робота на пришкільних сільськогосподарських ділянках та в садах. З дозволу міністерства було можливе вивчення другої мови, що надавало майбутнім учителям право викладати у школах з різними мовами навчання (§§29-31) [27, с. 21].

Прийом до учительських семінарій був відкритий для фізично здорової молоді віком від 15 років, незалежно від віросповідання, після складення вимогливих вступних іспитів. Навчання було безкоштовним, а кількість учнів, яких можна було зарахувати на перший рік, не перевищувала 40 осіб. Старанним і малозабезпеченим учням надавали стипендії. Випуск здійснювався після складання складних іспитів (§§32-37) [27, с. 22].

У розділі VI закону зазначалося, що школа могла бути відкрита за наявності понад 40 дітей шкільного віку (6-14 років), якщо їхні домівки знаходились на відстані не більше 4 км від школи (допускалася й більша відстань).

Якщо діти працювали на фабриці, власник не мав права перешкоджати їхньому навчанню і був зобов’язаний забезпечити їх відвідування школи. Якщо школа знаходилася занадто далеко, власник фабрики, самостійно або разом з іншими, повинен був організувати будівництво школи ближче (§60) [27, с. 23].

У розділі VII закону «Видатки на школу» було зазначено, що забезпечення школи всім необхідним покладалося на місцеву громаду [27, с. 24].

Ці положення стали ключовими в імперському законі про народну школу в Австрії від 14 травня 1869 року. На його виконання 20 серпня 1870 року було видано міністерське розпорядження, яке регулювало організацію навчального процесу в народних школах, включаючи Буковину.

Основне завдання цього розпорядження полягало в забезпеченні регулярного відвідування учнями школи. Місцева шкільна рада за 8 днів до

початку навчального року мала передати керівнику школи список дітей шкільного віку.

Якщо учень не з’являвся у школу протягом трьох днів після початку навчального року, керівник школи зобов’язаний був повідомити шкільну раду (§1) [27, с. 78].

Учні повинні були розпочинати навчання з 6 років (на Буковині – з 7 років). Пропускати заняття було дозволено лише з поважних причин, таких як хвороба самого учня, членів його сім’ї, що потребували догляду, або несприятливі погодні умови. Також враховувалася бідність, коли дитина не мала відповідного одягу для школи (§2). Шкільна влада мала забезпечити таким учням необхідний одяг [27, с. 79].

Кожен учитель був зобов’язаний щодня відмічати відвідуваність у журналі і повідомляти місцеву шкільну раду про відсутніх учнів. Рада повинна була встановити причину пропусків і вжити заходів щодо батьків чи опікунів відповідно до закону (§5) [27, с. 80].

Навчальний рік тривав 46 тижнів і міг розпочатися в період з 1 вересня до 1 листопада, залежно від місцевих умов, що визначалися повітовими шкільними властями. Крайова влада могла дозволити винятки з цього правила, а також визначала тривалість канікул, які складали 6 тижнів (§§8, 9) [27, с. 81-82].

У багатокласних школах навчання проходило в одну зміну, а в однокласних – у дві зміни: одна частина учнів навчалася до обіду, інша – після обіду, що регулювалося місцевою шкільною радою (§§11, 12) [27, с. 83].

Термін «багатокласна школа» не означав, що учні навчалися різну кількість років. Усі учні проходили навчання протягом 7 років (на Буковині – 6 років). Відповідно до закону 1869 року, школа могла бути відкрита, якщо у населеному пункті було не менше 40 дітей шкільного віку (6-14 років, на Буковині – 7-13 років) [27, с. 84]. Спочатку відкривався лише один клас, де

учні різного віку навчалися за окремими програмами під керівництвом одного вчителя.

Якщо кількість учнів збільшувалася ще на 40 осіб, призначався додатковий вчитель і відкривався новий клас [30, с. 13]. Таким чином, школа могла поступово стати двокласною, трьохкласною і т.д., аж до семикласної (на Буковині – шестикласної) [30, с. 13].

Учні були зобов'язані відвідувати школу до досягнення 14 років (на Буковині – 13 років), однак у старшій віковій групі могли бути звільнені від відвідування на півроку в зимовий період або могли відвідувати вечірні заняття (§13) [27, с. 94].

Після закінчення навчання в народній школі учні отримували свідоцтво про звільнення від школи, якщо мали позитивні оцінки. У однокласних школах свідоцтво видавав керівник школи, а в багатокласних – учительська конференція.

Якщо учні не отримували свідоцтва через неуспішність, батьки могли звернутися до повітових шкільних властей для організації іспиту. Якщо іспит не був складений, діти зобов'язані були продовжувати навчання (§§14, 15) [27, с. 94].

Учні, які навчалися вдома або у приватних школах, мали складати іспити в публічній школі. Результати підтверджувалися повітовими шкільними органами, а за іспит потрібно було сплатити 5 гульденів, які розподілялися між екзаменатором і керівником школи.

Свідоцтво про звільнення від школи містило оцінки з поведінки, предметів і старанності, тривалість навчання та національність учня (§16). Оцінки з поведінки були такими: «цілком відповідна», «відповідна», «посередньо відповідна» і «невідповідна». За предмети оцінювали за шкалою: «дуже добре», «добре», «задовільно», «майже задовільно», «незадовільно», а за старанність: «старанний», «посередньо старанний» і «нестаранний» (§20) [27, с. 96].

Покарання учнів мало здійснюватися без приниження їхньої гідності як морально, так і фізично (§24) [27, с. 97].

Визначено порядок організації навчання в класах-комплектах, де вчитель працював з групами учнів різних класів (§41) [27, с. 99]. Рекомендації передбачали: після досягнення 12-річного віку учні мали навчатися окремо – хлопці і дівчата, особливо це було обов'язковим у школах з чотирма і більше класами (§44) [27, с. 100].

Було визначено тижневе навантаження: для учнів 1-4 класів – 18-24 уроки, а для учнів 5-7 класів – 24-28 уроків. Проте в однокласних школах із двозмінним навчанням для учнів 1-4 класів (перша зміна) передбачалося 12 уроків на тиждень, а для учнів 5-7 класів (друга зміна) – 18 уроків (§47) [27, с. 101].

Імперський закон про народну школу 1869 року та міністерське розпорядження 1870 року щодо організації навчального процесу стали базою для роботи народних шкіл в усіх австрійських провінціях, зокрема і на Буковині.

Однак кожна провінція через місцеві парламенти і крайові шкільні ради мала право адаптувати ці закони та розпорядження, враховуючи місцеві особливості. Наприклад, на Буковині, де підлітки активно залучалися до ручної сільськогосподарської праці, крайовий закон від 30 січня 1873 року враховував ці потреби при регулюванні організації, утримання і відвідування народних шкіл[30, с. 15].

Цей крайовий закон, загалом слідуючи імперським нормам, містив деякі відмінності. Наприклад, у першому розділі зазначалося, що народну школу можна заснувати в місцевості, де протягом останніх 5 років постійно проживає не менше 40 дітей шкільного віку, а відстань до школи не перевищує півмилі (близько 3,75 км) (§1). Класні кімнати повинні були бути світлими, з висотою не менше 3,2 метра (допускалося 2,9 метра), з

розрахунком площі на одного учня не менше 0,6 кв.м, а квартира вчителя не повинна була розміщуватися в класних приміщеннях [27, с. 54].

Мову навчання обирала комісія, до складу якої входили зацікавлені особи (§7). Були встановлені конкретні вимоги до школи: меблі відповідали віку учнів, наявність санітарного туалету, спортзалу, чистої води, освітлення, опалення (§§15, 16, 17) [27, с. 55].

Зважаючи на суспільне ставлення до жінки на той час, зазначалося, що вчительки могли навчати хлопців тільки до 4-го класу включно (§19) [27, с. 56].

Важливим аспектом крайового закону була регламентація відвідування школи учнями. Оскільки батьки часто розглядали своїх дітей як помічників у господарстві, стосунки між школою і батьками не завжди були доброзичливими, особливо коли вчителі звітували про прогули [30, с. 15]. Згідно із законом, діти зобов'язані відвідувати школу з 7 до 13 років (§21) [27, с. 56].

Цей закон враховував місцеві особливості: буковинські діти починали навчання на рік пізніше і закінчували його на рік раніше, ніж це передбачалося імперським законом 1869 року. Учні, які не досягли 13-річного віку до кінця навчального року і показували хороші результати, могли бути достроково звільнені від навчання (§21) [27, с. 56].

Перед початком навчального року повітові шкільні органи мали провести облік дітей шкільного віку. Якщо батьки чи опікуни надавали недостовірні відомості або приховували дітей від школи, на них накладався штраф від 1 до 20 флоринів, а для малозабезпечених – арешт на 1-4 дні (§22).

Про дітей, які не могли відвідувати школу через психофізичні вади або навчалися в інших закладах, слід було негайно повідомляти шкільні органи (§23). Діти, які працювали на фабриках, зобов'язані були навчатися у школах при цих підприємствах (§24).

Повітові шкільні органи мали повідомляти вищі крайові органи про кожного учня, звільненого від навчання (§25). Якщо учень пропускав перші 4 дні навчального року, а згодом ще 3 дні, батьків штрафували на суму від 1 до 5 флоринів або арештовували опікунів на 24 години за умови їх бідності (§26) [27, с. 57].

Місцева шкільна рада повинна була кожні два тижні перевіряти відвідування школи учнями. У разі виявлення порушень вона подавала рапорт до повітового органу освіти, який визначав покарання для батьків чи опікунів – штраф від 1 до 10 флоринів або до 2 діб арешту для малозабезпечених. За подальші пропуски штраф зростав до 20 флоринів або до 4 діб арешту.

Для сплати штрафу бідні сім'ї могли позичити гроші з сільської каси бідних або у благодійному товаристві (§29-30). Якщо власники підприємств перешкоджали дітям відвідувати школу, вони також несли відповідальність і сплачували штраф (§31) [27, с. 58].

У третій частині закону щодо фінансування шкіл зазначалося, що витрати покривалися громадою та поміщицьким двором, а для цього дозволявся додатковий місцевий податок на кожен двір у розмірі до 10% від державного. Громада також мала можливість взяти безвідсотковий кредит для будівництва, ремонту або перебудови шкільного приміщення (§39) [27, с. 60].

Забезпечення функціонування народних шкіл лягало на громади Буковини і для багатьох сімей, особливо малозабезпечених, було значним фінансовим тягарем на фоні скромних доходів [30, с. 17].

Крайовий закон від 30 січня 1873 року також регулював правовий статус учителів народних шкіл Буковини, їх оплату праці, забезпечення житлом та шлюб. Перший параграф цього закону визначав, що призначення вчителів здійснювалося на конкурсній основі, результати якого розглядалися протягом до чотирьох тижнів. Проте, якщо школа повністю утримувалася

громадою, учитель міг бути призначений Крайовою шкільною радою без конкурсу [27, с. 64].

Зарплата вчителів встановлювалася на річній основі й залежала від категорії, до якої належав учитель. В усіх документах чітко зазначали стать педагогічного складу [30, с. 17].

До першої категорії належали директори та вчителі міських шкіл, які отримували річну платню на двох рівнях: вищий рівень становив 900 флоринів, а нижчий – 800 флоринів. До другої категорії належали старші вчителі та вчителі народних шкіл із трьома рівнями оплати: вищий – 700 флоринів, середній – 600 флоринів, і нижчий – 500 флоринів. Третя категорія охоплювала молодших учителів із двома рівнями оплати: вищий – 450 флоринів, нижчий – 400 флоринів. Початківці отримували 360 флоринів на рік [27, с. 68].

Кожен керівник школи мав право на річну надбавку до пенсії, яка залежала від типу закладу: для 1-класної школи вона становила 30 флоринів, для 2-класної – 60 флоринів, для 3-класної – 100 флоринів, і так далі, аж до 6-класної школи, де надбавка дорівнювала 170 флоринам (§10) [27, с. 72].

Для порівняння, річні зарплати чиновників Крайової адміністрації Буковини у 1896 році становили: чиновники V рангу отримували 4,5-6 тис. флоринів, VI рангу – 2,8-3,6 тис. флоринів, VII рангу – 2-2,4 тис. флоринів, VIII рангу – 1,4-1,8 тис. флоринів, а XI ранг (найнижчий) – 0,6-0,8 тис. флоринів [27, с. 18]. Це свідчить про те, що вчительські зарплати значно поступалися чиновницьким.

Закон передбачав також забезпечення вчителів житлом та компенсацію за оренду. Кожен керівник сільської школи мав право на двокімнатну квартиру, а в міських школах – на трикімнатну. При можливості житло надавали в шкільному приміщенні.

Якщо такої можливості не було, встановлювалася орендна плата, що залежала від розміру населеного пункту: для міст із населенням понад 2 тис.

осіб компенсація складала 40% від нижчої річної ставки вчителя, а для менших поселень – 30% [27, с. 72].

Можливо, для підтримання високого рівня моралі серед учителів у другій частині закону було передбачено 37-й параграф, який вимагав: «Жінки з числа вчительського персоналу не можуть вступати в шлюб без дозволу Крайової шкільної ради. Так само молодший учитель (підучитель) не має права одружуватися до остаточного призначення на посаду без дозволу Крайової шкільної ради» [27, с. 75].

Це, з сучасної точки зору, очевидно дискримінаційне положення діяло майже 25 років і було скасоване змінами до закону для Буковини від 31 травня 1898 року. Також було введено норму, за якою звільнення вчителя могло бути здійснене лише Крайовою шкільною радою за рішенням кримінального суду, підтвердженим громадським представництвом, затвердженим Міністерством культів і освіти і опублікованим у пресі всіх провінцій (§§52, 53) [27, с. 78].

Крайова шкільна рада Буковини безпосередньо відповідала за дотримання та виконання імперських шкільних законів, міністерських наказів і розпоряджень, а також крайових законів щодо народних шкіл. Рада складалася з шести (згодом більше) досвідчених педагогів [30, с. 18-19].

Вона регулярно видавала обов’язкові для народних шкіл розпорядження, проводила учительські конференції тощо. Вона також визначала тижневий розклад уроків для шкіл, організовувала навчання дітей різних вікових груп (7-13 років) у трьох групах (комплектах), нерідко в одній кімнаті з одним учителем і кількістю учнів від 40 до 79 осіб (при 80 учнях додавали ще одного вчителя) [30, с. 19].

Як приклад, наведемо типове розпорядження Крайової шкільної ради Буковини від 3 березня 1888 року щодо поділу учнів на групи для наступного 1888/89 навчального року в однокласній школі: 1-й відділ (комплект) – учні

першого року навчання, 2-й – учні 2-го і 3-го років навчання, 3-й – учні 4-го, 5-го і 6-го років навчання.

Було надано зразок тижневої сітки годин для кожної групи. При двозмінному навчанні рекомендувалося, щоб учні 1-3 років навчання відвідували школу у першу зміну, а учні 4-6 років – у другу [30, с. 19].

У розпорядженні Крайової шкільної ради було зазначено, що якщо в однокласній школі відкривався додатковий клас (при наборі ще 40 дітей), структура класів змінювалася: у першому класі навчалися учні 1-2 років навчання, у другому – 3-6 років (школа ставала двокласною). Якщо ж з'являвся третій клас, школа ставала трикласною: перший клас включав учнів 1-2 років навчання, другий – 3-4 років, третій – 5-6 років. З наступним відкриттям класів школа переходила на 4-класну систему, де перший клас охоплював лише учнів 1-го року, другий – 2-го, третій – 3-4 років, а четвертий – 5-6 років навчання.

Подальше додавання класів призводило до структури 5- і 6-класної школи, де навчання велося за окремими класами для кожного року, що вважалося «нормальним» рівнем, особливо в містах, а в селах найвищим досягненням залишалася здебільшого 4-класна школа. Приміром, у 1895 році в Кіцмані 6-класна школа мала лише 4 класи, а в Заставні 4-класна школа займала лише дві кімнати [30, с. 20].

У 1893 році з 314 народних шкіл Буковини 220 (70%) були однокласними, 50 – двокласними, 12 – трикласними, 24 – чотирикласними, 2 – п'яти- і 6 – шестикласними. Поповнення школи до необхідних 40 учнів відбувалося повільно, тому перший учитель нерідко працював із 50-79 учнями одночасно, що було важким завданням. Учитель мав працювати до 40 років стажу, перш ніж виходив на пенсію [30, с. 20].

Організація багатокомплектної однокласної двозмінної народної школи на Буковині, згідно з рекомендацією 1888 року, передбачала навчання шість днів на тиждень у дві зміни. Якщо в школі навчалися всі шість років, учні

поділялися на три комплекти, кожен із яких мав отримати різні завдання на одному й тому ж уроці, поділеному на дві частини.

Спочатку вчитель працював із першим комплектом (1-2 роки навчання), даючи решті завдання для самостійної роботи. Далі він давав завдання першому комплекту, а працював із другим чи третім. Така організація уроків робила завдання вчителя надзвичайно складним, що негативно впливало на якість освіти, особливо в другій зміні [30, с. 22].

Згідно з розпорядженням Крайової шкільної ради від 3 березня 1888 року, найбільше годин на тиждень відводилося на вивчення граматики, мови (німецької, рідної й третьої крайової), математики, писання й читання. Уроки співу були спрямовані на вивчення німецьких патріотичних пісень, що мали формувати у дітей любов до Австрії. Учні також вивчали релігію, природознавство, землезнавство, займалися малюванням, фізичною культурою (хлопці) й домоводством (дівчата) [30, с. 22].

Програма з історії включала лише два уроки на тиждень, починаючи з другого року навчання. На ранніх етапах вона представлялася у вигляді коротких розповідей, а до шостого року навчання перетворювалася на більш детальні уроки, спрямовані на формування патріотичних почуттів до Австрійської імперії.

В однокласних школах, на другому і третьому роках навчання, учням давали загальні відомості про Австрію як батьківщину та рідний край – Буковину. У старших класах розглядалися історичні особи й події, серед яких Леонід Фабриціус, Карл Великий, Річард Левине Серце, а також битва під Лейпцигом та інші епізоди з історії Австрії [27, с. 455].

У шестикласних школах можливості для вивчення історії були ширшими. У третьому класі учням розповідали про рідний край з давніх часів, у четвертому – про історію династії Габсбургів і визначні історичні події, такі як битви за участю Карла IV і Людвіга Баварського.

П’ятий клас передбачав ознайомлення із загальною світовою історією, зокрема історією стародавнього світу і Пунічними війнами, поширенням християнства, Першим хрестовим походом, а також подіями за участю Наполеона і битвою при Ліссе. Шостий клас охоплював вивчення австрійської конституції, обов’язків і прав громадян, а також повторення і хронологічне узгодження історичних подій [27, с. 547].

Програма з історії хоча й виглядала різноманітною, але акцентувала увагу на австрійській історії, що в умовах двох сусідніх конкуруючих монархій формувало протилежні історичні уявлення у населення, які зберігалися у свідомості протягом тривалого часу і впливають на відносини й досі.

Незважаючи на суворі імперські закони та постанови, загальний рівень грамотності на Буковині зростав повільно: у 1880 році він становив 9%, у 1900 році – 28,7%, а в 1910 – 32,4% [78, с. 199].

Щоб виправити цю ситуацію, парламент Австрії 20 березня 1894 року, на прохання Буковинського крайового сейму, прийняв закон про обов’язкове повторне навчання. Згідно з ним, усі юнаки та дівчата Буковини, крім жителів Чернівців, мали обов’язок до досягнення 15-річного, а іноді й 20-річного віку, двічі на тиждень відвідувати додаткові заняття з листопада до квітня [78, с. 199].

На виконання цього закону Крайова шкільна рада 25 березня 1894 року розпорядилася, що молодь повинна відвідувати у місцевих школах по 4-6 уроків щотижня: юнаки ввечері, дівчата вдень. Якщо кількість учнів сягала 50, їх мали розділяти на дві групи. Для молодших учнів денні заняття починалися раніше, щоб не заважати проведенню додаткових уроків для старших [27, с. 248-251].

Завдяки цим законодавчим змінам у народному шкільництві відбулися значні зрушення. Так, кількість шкіл у краї зросла з 173 у 1871 році до 537 у 1912 році, що становить зростання в 3,1 раза. З них 233 школи були

українськими (включаючи 19 змішаних). Кількість класів збільшилася з 498 у 1893 році до 2109 у 1912 році (у 4,2 раза), кількість учителів зросла з 224 у 1871 році до 2202 у 1912 році (у 10 разів), а кількість учнів – з 10 тисяч у 1871 році до 102 тисяч у 1912 році (у 10,2 раза).

Рівень відвідування шкіл підвищився з 17% у 1871 році до 85% у 1912 році (у 5 разів), фінансування шкіл зросло з 9432 крон до 3,9 мільйона крон (у 413 разів), а рівень грамотності серед населення піднявся з 9,8% у 1880 році до 32,4% у 1912 році (у 3,3 раза) [25, с. 389].

Ці ключові імперські та крайові законодавчі акти, хоча й не завжди давали швидкі результати, все ж створили основу для розвитку народної освіти Буковини в другій половині XIX століття. Проте в реальності чимало вимог не виконувалися в повному обсязі.

Протягом багатьох років надходили скарги на незадовільний стан сільських шкіл: нестачу приміщень, труднощі з відвідуванням шкіл через відсутність зимового одягу та взуття у дітей, обмеження конституційного права навчання рідною мовою, надмірний контроль церкви над школами, низький рівень якості навчання та недотримання закону про обов’язкове відвідування.

Незважаючи на помітне збільшення кількості шкіл, класів, учителів і учнів, а також покращення відвідуваності, рівень грамотності зростав повільно. Кожен крок уперед вимагав значних зусиль та фінансових витрат, результати яких не завжди відповідали очікуванням.

Варто також зазначити, що австрійська влада, намагаючись заощадити кошти, створила систему народної освіти на Буковині з акцентом на економність. Замість повноцінного шестикласного навчання більшість учнів навчалися у скороченому форматі – однокласних, двокласних або частково три- і чотирикласних школах, лише зрідка у п’яти або шестикласних.

Навчальні класи часто формувалися як «класи-комплекти» – недосконала форма освіти, що знижувала її якість. Після шести років

навчання, особливо з великим акцентом на вивчення німецької мови та мови-«язичія», випускники цих шкіл часто не вважали себе грамотними. Особливо це стосувалося селян, які не мав нагоди застосовувати отримані знання у своїй повсякденній праці, згодом просто забуваючи шкільну науку.

РОЗДІЛ ІІ. РОЗВИТОК НАРОДНОГО ШКІЛЬНИЦТВА У КРАЇ ВПРОДОВЖ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX ст.

2.1. Умови становлення початкової освіти

Північна частина Буковини, складова колишньої Молдавії, до середини «довгого» XIX ст. охоплювала вже понад 10 тисяч квадратних кілометрів і мала населення близько 75 тисяч осіб, три чверті з яких були українцями [57, с. 46]. Історичні передумови та наслідки перебування краю у складі Австро-Угорської імперії, вдало описані С. Смаль-Стоцьким, мали беззаперечний вплив на розвиток освіти та культури [79, с. 13]. Це було зумовлено чисельною перевагою українського населення, особливо на півночі Буковини, а також її довготривалим історичним зв'язком із Київською Руссю та Галицько-Волинським князівством, що сприяло розвитку освітніх і духовних традицій.

А зв'язки між Буковиною, Галичиною та Великою Україною залишалися активними, сприяючи прилученню буковинців до українського культурного відродження. Як зазначає історик А. Жуковський та інші дослідники, навіть раніше молдавські офіційні установи та прокатолицькі церковні кола не змогли повністю зупинити поширення української культури на Буковині. Значний вплив на освіту здійснювали братства та братські школи з Галичини та Великої України. Монахи й кваліфіковані вчителі з України приїздили до Молдавської держави, де засновували духовні та світські школи [46, с. 82].

Підґрунтям для розвитку письменства на території північної частини Буковини ще за часів Молдавської держави, за словами В. Сімовича, стало надходження сюди кириличних книг, які «з великою пошаною переховують старі дяковські, а той попівські роди..., повидирані або пропалі листки

доповнюють переписами з інших видань, щоб тільки зберегти давню пам’ятку» [76, с. 6].

До моменту приєднання до Австрії на Буковині зберігалося 115 таких книг, видрукуваних у Львові, Києві, Острозі, Почаєві, Снятині, Чернігові, Відні [61, с. 80-81]. Серед пам’яток того часу виділяється рукопис «Путнянське Євангеліє» – перший твір, що відображає риси української літературної мови. Монастирі сприяли переписуванню не тільки релігійних, а й світських творів XVI століття.

Релігійний характер освіти та вплив церкви на виховання призвели до створення шкіл при багатьох церквах і монастирях, де готували кандидатів для духовної служби. Проте церква обмежувала зміст освіти, зосереджуючись на релігійних предметах і стримуючи розвиток природничих дисциплін.

Навчальні плани таких шкіл включали читання церковних текстів старослов’янською мовою, основи грамоти, молитви й церковні обряди. Вступ до шкіл був обмежений соціальним станом, через що більшість населення залишалася неписьменною, за винятком духовенства та деяких бояр.

На момент приєднання Буковини до Австрійської імперії в краї спостерігалося певне послаблення української культури, викликане низкою несприятливих історичних умов. Дослідник К. Баладиженко зазначає, що місцеве боярство, задоволене своїм матеріальним добробутом, почало приймати елементи чужої культури, а духовенство, яке мало б підтримувати давні традиції, ««не умело передать их ни панам, ни народу» [28, с. 13]. Свою національну ідентичність українці зберегли переважно в північній частині регіону.

Для розуміння культурно-освітньої політики Австрійської імперії на Буковині в перші роки її панування важливо враховувати обставину, про яку писав С. Смаль-Стоцький: «... найбільші маси мешканців Буковини уживали

в бесїдї мови рускої або волоскої,..... уважали себе за одну громаду, оден нарід… Але …Австрия розуміла се слово в етнографічнім змислї, воно стало ся політичним чинником на Буковині....» [79, с. 21].

С. Смаль-Стоцький дійшов висновку, що на момент приєднання до імперії всі верстви населення Буковини перебували на низькому рівні освітнього й культурного розвитку [79, с. 22].

На підставі архівних та історичних джерел він писав про загальну низьку освіченість і культурний рівень буковинського населення: «Низкий степень осьвіти висших слоїв суспільности, недостаток всякого змаганя в тім напрямі впливали лихо на низші верстви, і загальна темнота залягала цілий край» [79, с. 27].

Бояри і поміщики Буковини мало відрізнялися від селян своєю освітою. Смаль-Стоцький зазначав, що їх не можна порівняти з польськими поміщиками в Галичині, де діяли вищі школи й академії та наука була поставлена на європейський рівень.

Навіть духовенство Русі в Галичині, попри певний занепад, все ж було освіченіше за буковинських і молдавських священників, багато з яких ледь вміли читати церковні книги, а писати знали далеко не всі [79, с. 26].

Діти бояр здобували базову освіту вдома під керівництвом запрошених учителів, серед яких були переважно монахи, що навчали слов’янської, волоської та грецької мов, а також арифметики. Після домашнього навчання, не маючи можливості продовжувати освіту на Буковині, молодь вирушала на навчання до Києва, Львова або навіть до Західної Європи – в Париж чи Відень.

Освітній рівень духовенства, незалежно від їхнього соціального статусу, також був невисоким. Єпископи, монастирські настоятелі, священники й ченці не завжди відповідали рівню своїх посад і проповідницьким обов’язкам. Хоча були й винятки, такі як священник Ігнатій з Кіцманя, який переписав Євангеліє, чи монах Спиридон, автор

«Путнянського Євангелія», більшість духовенства відповідала характеристиці, яку надав генерал Габріель фон Сплені: «Увесь клір не має освіти і своє незнання поширює на релігійні питання» [64, с. 12-13].

Варто зауважити, що австрійський генерал досить критично оцінював практично всі верстви населення Буковини, що не зовсім відповідає дійсності. Проте така характеристика вплинула на погляди наступних дослідників. Наприклад, С. Смаль-Стоцький писав про священство, що воно було «паном для рабів, а рабом для панів» [79, с. 10], а І. Карбулицький зазначав: «важко повірити, що ті монахи… могли стати просвітителями народу чи що у їхніх монастирях могли існувати й процвітати хороші школи» [49, с. 9].

М. Семчишин пояснював це відсутністю шляхти, свідомого міщанства та інтелігенції в краї, де простий люд перебував у кріпосній залежності, а жменька малограмотного духовенства не могла вплинути на загальний рівень [75].

За таких умовах «дяківки» – церковнопарафіяльні школи – не мали можливості дати освіту, яка б сприяла зростанню культурного й інтелектуального рівня населення. Результати навчання залежали від підготовки священника, сільськогосподарських сезонів, а також від стабільності функціонування шкіл, адже часто вчителі мандрували з одного села в інше в пошуках кращих умов і заробітку [58, с. 1].

У «дяківках» не існувало сталого навчального плану: учнів навчали читанню на часослові й псалтирі, письму, елементарній арифметиці й церковному співу. Переважно навчання велося взимку, коли завершувалися основні польові роботи. Такий стан «дяківок» спонукав С. Смаль-Стоцького заявити, що ці «школи ледве заслуговують на ім’я шкіл» [79, с. 25].

Монастирські школи, на відміну від «дяківок», надавали ширшу освіту, орієнтовану на молодь, яка прагнула продовжити навчання в Україні чи Західній Європі. Їх фінансували зі спеціального фонду, заснованого

воєводою Григорієм Гікою ще у XVIII столітті, до якого кожен священник і дяк сплачував по 1 дукату на рік [97, с. 27-28].

Попри наявність монастирських та «дяківських» шкіл, загальний рівень освіти в краї на момент приєднання до Австрійської імперії залишався низьким. Це зумовлено бідністю громад, проникненням волоського впливу та втратою зв'язків із Галичиною та Великою Україною.

Проте ідеї Українського Відродження продовжували проникати в регіон, а діяльність братств і братських шкіл залишила важливий слід у розвитку освіти на Буковині.

За оцінкою І. Карбулицького, ці школи мали ознаки «школи висшої» [49, с. 12], оскільки програма навчання в них була значно ширшою й глибшою порівняно з іншими навчальними закладами того часу. Учні мали опановувати три основні групи дисциплін:

а) читання, письмо, арифметика;

б) німецька, латинська та грецька мови;

в) основи природознавства, географії, господарські знання та стилістика.

Проте через нестачу не лише кваліфікованих учителів, але й навчальних матеріалів, а також через німецьку мову викладання, яка була незрозумілою для українських дітей, ці школи з часом деградували до початкового рівня, де вивчали лише письмо, читання та рахунки.

Для розвитку освітньої системи Буковини австрійська влада, використовуючи кошти з православного релігійного фонду, надіслала до краю 1000 букварів, 1000 посібників з арифметики, 1000 румунсько-молдавських катехизмів і 2275 українсько-німецьких катехизмів.

Дослідження історичних джерел показують, що на початку австрійського панування на Буковині тут було створено так звані тривіальні школи. Зокрема, одна з таких десяти шкіл почала функціонувати у

Вашківцях. Однак ці заклади не здобули популярності серед українського населення через зазначені вище причини.

Підручники, надіслані з Відня, були не зовсім вдалими перекладами з сербської, які М. Гарас охарактеризував так: «...це було якесь чудернацьке українсько-церковнослов'янське «язичіє», далеке для розуміння учнями. Читанки були видрукувані румунсько-німецькою мовами, що свідчить про очевидну румунізацію, котру уряд провадив через школу! В такім незавиднім положеню находили ся Русини вже з самого початку на Буковині; щастє, що ще брали взгляд на те, аби учителі уміли бодай говорити по руски, і могли порозуміти ся з рускими ученіками!» [40, с. 94].

Згодом у Чернівцях з'явилося декілька навчальних закладів, зокрема головна окружна школа, де кандидати проходили іспити для отримання права на вчителювання [79, с. 53]. Хоча рівень підготовки вчителів залишався невисоким, вони мали певні привілеї: звільнення від військової служби й податку на житло, а також підтримка для вдів і сиріт вчителів, які отримували допомогу з фонду, створеного ще у 1784 році.

До середини XIX ст. було скасовано обов'язкове відвідування народних шкіл, і фінансування їх утримання було повністю покладено на громади Буковини. Школи дозволялося відкривати лише там, де була доведена їх «необхідність» і де громади могли б покрити основну частину витрат [40, с. 6]. Таким чином, рішення про доцільність існування школи в селі залежало від самих громад.

Окрім того, не вистачало вчителів. Так, приміром, до середини XIX ст. в Чернівецькій головній окружній школі працювало лише шість учителів: директор Іван Варницький, а також Іван Кравчук, Михайло Грибовський, Леопольд Балінт, Іван Воронка та Тодосій Павлович.

Заняття велись німецькою та молдавською мовами з таких дисциплін, як читання і переказ, каліграфія, диктант, німецька мова, релігія, християнська мораль, тлумачення текстів Святого Письма, арифметика тощо.

У І класі навчалося 126 дітей (віком 6-14 років), у ІІ класі – 112 (7-15 років), у ІІІ – 131 (9-16 років), у ІV – 46 (приватне навчання), а у V класі – 85 (діти старшого віку) [82, с. 26-28].

Незадоволення батьківської громадськості, вчителів і православного духовенства Чернівців та всієї Буковини управлінням шкільництвом з боку Львівської католицької консисторії було частково враховано владою, і з середини XIX ст. нагляд за школами, де навчалися переважно діти молдавських і русинських родин, було передано Буковинській православній консисторії.

Проте решта шкіл, включаючи Чернівецьку головну школу, дівочу школу, тривіальну школу на Роші та в Садгорі, залишалися під опікою Львівської консисторії до 1869 року [59, с. 258].

Безперечно позитивним імпульсом для розвитку освіти у північній частині Буковини стали події 1848-1849 років, що поклали початок функціонуванню у Чернівцях педагогічного курсу для учителів, де окрім німецької та румунської мов, розпочали вивчати і українську мову. Водночас це відкрило нові можливості в існуючих початкових школах північної частини Буковини здійснювати повільний перехід до викладання і на українській мові.

Підсумовуючи вищевикладене, варто зазначити, що загалом до середини XIX століття початкова освіта на Буковині перебувала у незадовільному стані. Підтвердженням цьому слугує збереження характерної ознаки досліджуваного періоду – суцільна неписьменність переважної більшості населення регіону. Рівень навчання та викладання і до того у малочисельних народних школах, що були представлені так званими однокласними та двокласними училищами та церковнопарафіяльними школами, залишався на досить низькому рівні. Перебування місцевого шкільництва під контролем латинської консисторії негативно відображалося на становищі учителів, переважну більшість яких становили священники або

інші служителі культу, які зовсім не мали відповідної фахової підготовки та і моральних якостей, щоб здійснювати освітній процес.

2.2. Початкова ланка освіти: здобутки і прорахунки

У результаті революційних подій 1848-1849 років відбулися суттєві зміни в освітній сфері буковинського краю. Так було створене окреме Міністерство освіти і віросповідань, а також крайові та міські шкільні ради, зокрема Чернівецьку (з 16 членів). Розпочато реформу освіти, яка відобразилася і в першій Конституції: передбачалося впровадження навчання рідною мовою.

Також було введено «вчительські зібрання», що проводилися щомісяця у Чернівцях, як центрі шкільного округу. Тут обговорювали методику навчання, матеріальне забезпечення шкіл та становище вчителів. Було введено посади шкільних інспекторів.

1867 рік став визначальним для розвитку української освіти завдяки прийняттю законів, які сприяли створенню нових народних шкіл. Згідно зі статтею 17 цих законів, було проголошено свободу навчання не лише в університетах, а й у народних школах. Це привело до створення нової державної школи, яку високо оцінив С. Смаль-Стоцький [79, с. 61]. Напередодні свого занепаду Австрійська імперія оголосила: «Всі народи держави є рівноправними, і кожний має законне право на збереження та розвиток своєї культури» [79, с. 61].

Іншою значущою подією став Закон від 29 травня 1868 р., який передав керування освітою від церкви до держави. Шкільництво на Буковині тепер контролювала Крайова Шкільна Рада в Чернівцях під керівництвом президента краю.

Більшість інспекторів були румунами та німцями, іноді «знімеченими чехами», які не знали української мови, що ускладнювало надання допомоги вчителям. Згодом до Крайової Шкільної Ради увійшли професор Єротей

Пігуляк від учителів, професор С. Смаль-Стоцький як представник Крайового Виділу, та архімандрит О. Монастирський від православної церкви.

Позитивним для розвитку народного шкільництва на Буковині стало призначення Крайовою шкільною радою Осипа Юрія Федьковича на посаду шкільного інспектора Вижницького повіту. Йому вдалося не тільки проаналізувати стан народних шкіл у сільських громадах, а й обстоювати українську народну початкову школу.

Зокрема, за свідченням С. Сірополка, Юрієм Федьковичем укладено проект фонетичного правопису, який згодом було запроваджено у народних школах краю. Більше того, цей правопис було введено у рукопис букваря.

Саме завдяки ревізуванню Ю. Федьковичем початкових шкіл у Вижницькому повіті стає відомим кількісна чисельність початкових шкіл у цьому гірському регіоні. Так, приміром, у 1870-х рр. тут зафіксовано функціонування початкових шкіл у селах Іспасі, Банилові, Замості, Лукавцях, Мигове та містечках Вашківцях і Вижниці (Додаток А).

Проаналізовані відомості дають змогу з’ясувати рівень охоплення початковою освітою дітей шкільного віку. З 186 дітей села Іспас, які мали відвідувати школу, записано до складу учнів тільки 48 з них. А фактично відвідували школу тільки 15 учнів. У селі Банилові налічувалося 29 учнів з 69 записаних до школи. Аналогічна ситуація спостерігалася і в Замості, Лукавцях, де відповідно тільки 10 та 25 дітей шкільного віку відвідували навчальні заняття.

Дещо кращою була ситуація з охопленням початковою освітою дітей шкільного віку у Вашківцях та Вижниці, де відповідно навчалися 27 та 40 учнів, що становило тільки половину дітей записаних до школи.

Проте, рівень викладання в означених закладах початкової школи був незадовільним. За твердженням О. Маковея, ці школи були зовсім занедбані,

а учителі не тільки не володіли початковими азами викладання, а взагалі не мали інколи навіть морального права називатися учителями [59, с. 59].

Закони 1867-1869 рр. на Буковині визначили кілька типів народних шкіл, від однокласних з повним днем навчання до шестикласних міських. Поширеними на Буковині були одно- та двокласні школи, хоча деякі громади, що мали 4-15 учителів, утримували й школи з 4-6 класами.

Закон від 14 травня 1869 р. визначив основне завдання народної школи: «Дітей морально і релігійно виховувати, розвивати їх духовну чинність, давати їм необхідні знання і навички, потрібні для життя і дальшого розвитку и таким чином творити основи для підготовки гідних людей і членів суспільства» [67, с. 15]. Початкова освіта стала обов'язковою та безкоштовною.

Відповідно до австрійської конституції, прийнято імперський закон від 14 травня 1869 р., за яким держава забезпечувала обов'язкове безплатне навчання, залишивши церкві лише викладання Закону Божого. Школи поділилися на народні та міські (Bürgerschule) з 3 або 8 класами, що забезпечували більш глибокі знання, проте не давали права на вступ до університетів. Шкільне навчання стало обов'язковим, а за його ігнорування накладався штраф або арешт батьків [30, с. 28-30].

У багатонаціональних краях, таких як Буковина, для населення, що складало щонайменше 1/6 частину, вводилося вивчення мови відповідної національності як окремий предмет. У Чернівцях цей відсоток для українців завжди перевищував 16,6% [78, с. 205].

Учні вивчали релігію, німецьку та рідну мови, арифметику з елементами геометрії, природознавство, географію, історію, каліграфію, співи, фізкультуру та домоводство (для дівчат) [30, с. 28-30].

Для підготовки вчителів створювалися чоловічі та жіночі семінарії, в яких студенти проходили чотирирічне навчання з обов'язковою практикою в народній школі. Після випускних іспитів педагоги працювали два роки як

практиканти, складали кваліфікаційні іспити і працевлаштовувалися на конкурсній основі [30, с. 28-30].

Згідно зі статистикою, у 1871 році в Чернівцях функціонувало вже 15 шкіл, більшість із яких (11) були приватними. Серед них – дві комунальні 4-класні дівочі школи, одна 4-класна хлопчача, одна 4-класна приватна, а також школи для іудеїв та євангелістів, та однокласні школи на передмістях Роша, Калічанка, Монастириська, Клокучка, Гореча та інші.

У цих школах працювали 52 вчителі та навчалися 2051 учень (1124 хлопці і 927 дівчат). За мовним розподілом учні належали до таких груп: німецькомовні (німецького та єврейського походження) – 987 осіб (48%), польськомовні – 599 (29%), румуномовні – 253 (12%), україномовні – 211 (10%) та один угорець. Таким чином, хоча українці складали 17,2% населення міста за переписом 1869 року, серед учнів їх було лише 10%.

У наступні роки кількість шкіл, класів, вчителів та учнів поступово зростала, вдосконалювалися навчальні програми, а також розширювався тижневий розклад, який варіювався від 20 до 33 годин [51, с. 369-370].

Станом на 1888 рік у Чернівцях функціонували такі народні школи: 6-класна дівоча вища школа з 39 вчителями та співробітниками; дівоча 6-класна школа на вул. Семигородській (нині Головна) з 24 вчителями; хлопчача 6-класна (14 вчителів) і 4-класна (10 вчителів); загальна 4-класна школа (8 вчителів); євангелістська 4-класна школа (5 вчителів); об’єднана німецько-єврейська 4-класна школа (13 вчителів); народна школа на Роші з 4 класами (5 вчителів); 3-класна школа на Клокучці (3 вчителі); 2-класна школа на Калічанці (2 вчителі) та 1-класна школа на Горечі (1 вчитель). Усього діяло 13 шкіл із 138 вчителями [30, с. 30].

Тодішні школи не мали фіксованої тривалості навчання для кожного типу закладу; вони організовувалися за кількістю дітей: відкривалися нові класи з набором 40-80 учнів. Це означало, що в малих школах учні різних років навчання навчалися разом.

Наприклад, у однокласних школах, згідно з розпорядженням від 3 березня 1888 року, перший відділ включав учнів першого року навчання, другий – учнів другого і третього років, а третій – учнів четвертого, п’ятого і шостого років. Якщо учнів було менше 80, вони навчалися разом у тій самій кімнаті з одним учителем. Тижневе навантаження для хлопців становило: у першому відділі – 19 год., у другому – 24 год., у третьому – 27 год.; для дівчат – відповідно 19, 28 і 30 год. [30, с. 30].

Через 15 років, до 1904 року, кількість шкіл практично не змінилася, хоча деякі з них розширилися на 1-2 класи. На цей час у Чернівцях діяли такі народні школи:

6-класна дівоча школа на сучасній вул. А. Шептицького (директор – Констанца Гріліч); основна мова навчання – німецька, додатково викладалися українська, польська, румунська.

6-класна хлопчача школа на тій же вулиці (директор – Іван Каменський); основна мова навчання – німецька, додаткові предмети: українська, польська, румунська.

6-класна дівоча школа на сучасній вул. Головній (директор – Йоганн Шрайбер), де основною мовою була німецька, а додатковими – українська, польська, румунська.

6-класна хлопчача школа на тій же вулиці (директор – Аугуст Флаш), також з основною німецькою мовою навчання.

4-класна народна школа на сучасній вул. Вокзальній (згодом розширена до 6 класів) під керівництвом Захарія Мажерана.

4-класна школа на вул. Руській, згодом розширена до 6 класів (директор – Фердинанд Крупка).

2-класна школа на Горечі (завідувач – Михайло Пітей) з навчанням румунською мовою.

4-класна школа на Клокучці (завідувач – Олександр Кантемір).

4-класна школа на Монастириськах, згодом 6-класна (завідувач – Максиміліан Кайндль).

1-класна школа на Роші-Стинці, згодом 2-класна, під керівництвом Миколи Бесплітного.

4-класна народна школа на Роші-I (завідувач – Ніколає Мігалескул).

5-класна школа на Роші-II (завідувач – Міхаель Сцелтес).

2-класна школа на Цецині-Роша (завідувач – Тит Козак).

Ці школи продовжували виконувати роль базових навчальних закладів із викладанням мов відповідних національних груп міста.

Існували також приватні навчальні заклади:

- 4-класна євангелістська народна школа під керівництвом ректора Густава Дерера з німецькою мовою навчання;

- вища православна дівоча школа, якою керувала вчителька Стефанія Жемна; мови навчання – румунська, українська та німецька;

- 4-класна православна хлопчача школа під керівництвом старшого вчителя Івана Лигвинюка; мови навчання – румунська, українська та німецька;

- єврейсько-німецька 4-класна школа для хлопчиків і дівчат, керована старшим вчителем Кальманом Дубенським; основна мова навчання – німецька, предмети – румунська та українська;

- монастирська школа «Святе сімейство», під керівництвом Франциски Бірнацької; мова навчання – німецька, предмети – румунська та українська;

- румунська дівоча школа-інтернат, завідувачка Єфросинія Вільгельм; мови навчання — румунська та німецька [30, с. 31-32].

У 1904 році, з нагоди 50-річчя шлюбу цісаря Франца Йосифа, в Чернівцях засновано 6-класну дівочу комунальну школу імені Франца Йосифа I, завідувачкою якої стала Сабіна Гартенлауб, та 6-класну комунальну хлопчачу школу імені цісаря Франца Йосифа I (нині ЗОШ №5),

завідувач Мозес Лорбер, філія школи на вул. Святої Трійці (тепер вул. Б. Хмельницького).

Спочатку фінансування шкіл забезпечували громади та частково Православний релігійний фонд Буковини, згодом – крайовий та державний бюджет. Проте видатки на одного учня на Буковині, зокрема в Чернівцях, були значно нижчі, ніж в інших провінціях Австрії. Наприклад, у 1894 році ці витрати (у флоринах) становили: Нижня Австрія – 20 фл., Чехія – 15, Моравія – 14, Зальцбург – 14, Верхня Австрія – 14, Сілезія – 14, Штирія – 12, Каринтія – 12, Далмація – 12, Тіроль і Побережжя – 11, Крайна – 8, Буковина – 6 фл. У 1886 році бюджет на школи в Чернівцях був доволі скромним – 39,5 тис. фл.

Зарплата вчителів відповідно до крайового закону 1873 року залежала від трьох категорій, кожна з яких поділялася на 2-3 підкатегорії залежно від посади, типу школи, місцевості (місто чи село). Зарплата вчителів першої категорії в місті становила 900-800 фл. на рік, другої категорії (народні школи) – 700-500 фл., третьої категорії – 450-400 фл.; новачки та тимчасові вчителі отримували 360 фл. Рівень зарплати вчителів у Буковині був нижчим, ніж в інших регіонах, наприклад, у 1875 році в Нижній Австрії – 717 фл., Верхній Австрії – 612, Трієсті – 619, Моравії – 541, Чехії – 490, Буковині – 377 (в місті – 400), Галичині – 366 фл. [6].

Тривалий час вчителям не рекомендували приєднуватися до політичних партій та брати участь у виборчих кампаніях. Згідно з § 48 шкільного закону, вчитель повинен був сповідувати ту ж релігію, що і більшість його учнів.

У школах використовували підручники, переважно німецькі, видані у Відні та Чернівцях. У школах, де вивчалася українська мова, застосовували адаптовані галицькі підручники, затверджені міністерством, а також книги буковинських авторів С. Смаль-Стоцького, Ф. Гартнера та О. Поповича («Руська граматика», «Руські вправи» та ін.) [3].

Іноді Міністерство освіти і віровизнань, на прохання Крайової шкільної ради, надсилало на Буковину частину підручників для учнів із малозабезпечених сімей. Наприклад, у 1906 році було виділено підручників на суму 9,6 тис. крон (при запиті на 43,6 тис. крон), із них 716 крон – для шкіл Чернівців.

Кількість дітей шкільного віку поступово зростала: у 1869 році їх було 4,8 тис. (із них школу відвідувало 2,2 тис.), у 1888 році – 6,3 тис., у 1904 році – 9,4 тис., а у 1912 році – 11,3 тис. Переважна більшість дітей навчалася вже не у приватних, а в державних школах (68,6% у 1912 році), 28,6% відвідували приватні або інші навчальні заклади чи навчалися вдома, 0,8% не могли навчатися через психофізичні вади, а 0,6% не ходили до школи без поважних причин [30, с. 33].

Загальна відвідуваність шкіл у місті також зростала: якщо у 1869 році вона становила 46%, то у 1893 році – вже 70%, у 1894 році – 85%, у 1898 році – 90%, а у 1912 році школа охоплювала майже всіх дітей шкільного віку [2, с. 3].

Високий відсоток (99,3%) охоплення дітей шкільного віку навчанням забезпечувався не лише підвищенням свідомості батьків, а й накладенням штрафів за невідвідування школи. У 1904/05 навчальному році за пропуски накладено 578 штрафів на суму 2,8 тис. крон, а також було здійснено 112 арештів батьків (переважно на добу в льох) [6, с. 2]. Це значно менше, ніж раніше: у 1889/90 навчальному році накладено 3,9 тис. штрафів на 4 тис. фл. (або 7,9 тис. крон).

Учителі кожні два тижні звітували про відсутніх учнів, що дозволяло вживати заходи щодо покращення відвідуваності. Іноді керівники шкіл навмисно занижували облік шкільних дітей, аби показати кращі результати. Наприклад, у 1902 році в Чернівцях до школи мали йти 1,8 тис. дітей з українських сімей, але записаних було лише 1,3 тис. (74%).

Про рівень успішності свідчать результати атестації 1905 року: із 6,3 тис. учнів міських шкіл було атестовано 6 тис. (93%), з них 5,2 тис. (83%) перейшли до наступних класів [6, с. 3].

Кількість українських початкових шкіл на Буковині значно зросла наприкінці XIX століття: з 335 шкіл краю 131 була українською, зокрема, 70 – однокласні, 41 – двокласні, 11 – трикласні. Існували й утраквістичні школи, наприклад, 12 українсько-німецьких, 12 українсько-румунських, і ще 8 із викладанням німецькою, українською та румунською мовами [79, с. 51].

Однак не всі початкові школи давали випускникам право вступу до середніх навчальних закладів, оскільки вважалося, що лише 4-класна народна школа забезпечує належну підготовку для гімназійного навчання.

Початок XX століття приніс помітні покращення у шкільництві міста. Кількість публічних шкіл (без урахування інших типів) зросла з 19 у 1907 році до 20 у 1912 році, класних кімнат – зі 112 до 132. У 1875 році було лише 12 публічних шкіл і 39 класних кімнат [5, с. 2].

Якщо у 1907 році 5 шкіл не мали власних приміщень, то у 1912 році такі приміщення були в усіх школах. Число дітей шкільного віку зросло з 10,2 тис. до 11,3 тис. (+10,3%).

Відвідуваність публічних шкіл зросла з 6,9 тис. до 7,8 тис. учнів, водночас скоротилася відвідуваність приватних шкіл – з 1,8 тис. до 1,5 тис. учнів. Збільшилася відвідуваність інших типів навчальних закладів – з 0,7 тис. до 1,7 тис. Скоротилася кількість дітей, які навчалися вдома, – з 244 до 23. Через зростання інтересу до освіти число учнів, записаних на повторне навчання, зросло з 77 до 246, а кількість дітей, які не відвідували школу без поважних причин, скоротилася з 319 до 65 осіб.

Зросла кількість учительських і учнівських бібліотек з 18 до 40, 16 шкіл мали навчально-дослідні ділянки.

Кількість учителів зросла з 171 до 225 осіб (+13%), зокрема, в 1,6 рази збільшилася кількість учителів-чоловіків (з 68 до 110). Відсоток педагогічно

освічених учителів незначно зріс з 84% до 85%. Церковні призначення зменшилися: у 1907 році церквою призначали 55 учителів релігії, а у 1912 році – лише 17 [30, с. 34].

Попри всі оптимістичні показники, у шкільній статистиці Чернівців графа про українську школу залишалася порожньою – у 1907 і 1912 роках таких шкіл не було. Замість цього українці мусили задовольнятися появою кількох «німецько-рутенських» та «німецько-рутенсько-румунських» шкіл, де українські діти піддавалися процесу денаціоналізації [30, с. 34].

Серед учнівського контингенту шкіл Чернівців був представлений багатонаціональний склад, що відображалося у звітах. Наприклад, у 1887/88 навчальному році серед 4346 учнів було 1493 (34%) із єврейських сімей, 840 (19%) – із польських, 780 (18%) – із німецьких, 679 (16%) – із українських, 532 (12%) – із румунських, а також учні з чеських та інших родин [2, с. 3].

У передмістях навчання проводилося частково рідними мовами, проте в центральній частині міста воно здійснювалося виключно німецькою. Наприклад, у навчальному році 1896/97 у чотирьох хлопчачих школах центральної частини Чернівців навчалося 2265 дітей, з них 670 – із єврейських родин, 597 – із українських, 167 – із німецьких [4, с. 2].

Усі ці школи проводили навчання лише німецькою мовою. До 1906 року серед 9563 учнів у місті 52% становили німецькомовні (німці – 1871, євреї – 3070), тоді як українці складали 18% (1733), румуни – 14% (1356), поляки – 16% (1501), а ще 32 учні представляли інші національності [7, с. 3-4].

Школи в Чернівцях мали багатонаціональний склад учнів. Наприклад, у школі на вулиці Семигородській (нині Головна) у 1894/95 навчальному році навчалося 827 учнів, серед яких 361 (44%) були німецькомовними (235 євреїв і 126 німців), 203 (25%) – польськомовними, 172 (21%) – україномовними, 81 (10%) – румуномовними, та 10 учнів – чехами. Навіть у школах передмістя, як-от на Клокучці, був мовний мікс: серед 330 учнів 148

були румунами, 82 – українцями, 52 – євреями, 18 – німцями, 28 – поляками, і один чех.

З метою врегулювання національних питань у системі освіти на Буковині створювалися національні педагогічні товариства, які мали філії в регіоні. Так, у 1880-х роках у Чернівцях діяли німецьке товариство «Шульферайн», чеське «Матіце школьсько», польське «Педагогічне товариство», румунське «Шкоала ромине», та українське «Руська школа» (з 1908 року – «Українська школа») [2, с. 3].

Навчання дітей різних національностей у Чернівцях мало би проводитися відповідно до статті 19 австрійської конституції, яка гарантувала рівноправність націй і право навчання рідною мовою, а також згідно з імперським шкільним законом 1869 року та крайовим законом 1873 року. Крайова шкільна рада також визнавала право на навчання рідною мовою, стверджуючи, що материнська мова є природним засобом здобуття знань.

Однак, на практиці, це часто порушувалося, особливо щодо українських дітей. Так, у 1898 році до чернівецьких шкіл було записано 1445 українських дітей, з яких 1356 реально відвідували навчальні заклади, проте в місті не було жодної школи з українською мовою навчання [30, с. 37].

Українські громадські й культурні діячі постійно звертали увагу на проблему. У 1891 році була подана петиція до міської ради Чернівців щодо поліпшення умов для українських учнів, проте вона залишилася без відповіді. Аналогічна петиція товариства «Руська школа» до Крайової шкільної ради теж залишилася без реакції.

Навіть ухвалене у 1896 році крайовим сеймом рішення щодо відкриття чотирикласної української школи не було реалізовано. Українці зверталися до суду, однак і Вищий адміністративний трибунал у 1898 році відхилив їхню пропозицію. Пізніші прохання про відкриття українських класів і шкіл у Чернівцях у 1900 році також були проігноровані.

Ця ситуація викликала обурення, і у 1906 році газета «Буковина» натякала на можливість протестних дій. Вона зазначала, що українці Чернівців, які проживали в конституційній державі, могли вдатися до бойкоту шкіл, які сприяли асиміляції дітей та гальмували їхній культурний розвиток [30, с. 37-38].

У передовій статті «Міське шкільництво в Чернівцях», опублікованій у газеті «Буковина» 22 і 25 квітня 1906 року, зазначалося, що в Чернівцях мешкало 13 тисяч українців, однак жодної української школи в місті не існувало. Міський шкільний відділ під керівництвом інспектора Йосифа Воти не вживав заходів для покращення освіти українських дітей. «Чернівецькі школи чужі для українців, – наголошувалося в статті. – В них використовується іноземна мова – німецька! У Чернівцях немає жодної української школи. Українську мову викладають у кількох школах тільки на початкових етапах, розглядаючи її як необхідний засіб для подальшого навчання німецькою. По шести роках навчання українська дитина не може навіть читати українською, адже її викладають некваліфіковані вчителі... Українська молодь змушена кілька років залишатися в одному класі через мовний бар'єр або взагалі не відвідує школу. За звітами, відвідуваність українськими учнями у Чернівцях знижується» [6, с. 2].

Зокрема, з 1903 до 1905 року кількість учнів єврейської національності зросла на 260 осіб, польської – на 81, німецької – на 75, а української – скоротилася на 81 учня, румунської – на 69. Школи випускали українських учнів із втраченим національним усвідомленням або зовсім асимільованими. Автор далі писав: «Для не-німецьких дітей, особливо українських, навчання перетворюється на безперервний тиск на дитячу душу, результатом чого є те, що українські діти затримуються на роки в одному класі, а виходять зі школи напівграмотними, зненавидівши навчання» [30, с. 2].

На міських зборах у Чернівцях у квітні 1901 року, присвячених потребам української громади, професор А. Клим у доповіді «Потреби

українців Чернівців у народній освіті» відзначив, що частка українських дітей у школах зменшується через мовні труднощі. «Дитина, яка вдома чує лише українську мову, потрапляє до школи з німецькою мовою навчання, де на перешкоді стоїть не лише складність навчання, а й незнання мови» [6, с. 3]. Він закликав створити українські школи в місті.

Крім того, газета «Буковина» у 1906 році писала, що вчителям-українцям було надзвичайно важко знайти роботу, адже «учительська посада залишається у руках невеликої групи міської ради, що особливо шкодить українським учителям, яким важче знайти роботу, ніж біблійному верблюдові пройти через голкове вушко» [6, с. 5].

Навчання багатьох учнів нерідною мовою гальмувало зростання рівня грамотності населення Чернівців у порівнянні з іншими великими містами імперії. У 1880 році рівень письменності серед населення міста (віком понад 7 років) становив лише 34,8%, у 1900 році зріс до 56,2%, а в 1910 – до 57,2% (на Буковині – 32,4%) [78, с. 99-100]. Національна свідомість української молоді в місті також відставала від сільської молоді, що навчалася рідною мовою.

Отже, упродовж другої половини «довгого» XIX століття народна освіта в Чернівцях, як і в усій Буковині, незважаючи на труднощі, зазнала певних еволюційних змін завдяки зусиллям педагогів, влади та громадських організацій. Збільшилася кількість шкіл, учнів, вчителів та підвищувався рівень письменності городян Чернівців. Проте залишалася невирішеною проблема навчання дітей рідною мовою.

Водночас спостерігався повільний розвиток народного шкільництва у сільських районах північної частини Буковини, де продовжували переважати школи-«дяківки», у яких навчали грамоти місцеві священники та дяки. Незважаючи на те, що освітній процес здійснювався українською мовою, рівень викладання у «дяківках» суттєво відрізнявся від освітнього процесу

початкових міських шкіл. Окрім того, відсоток охоплення початковою освітою дітей шкільного віку тут продовжував залишатися доволі низьким.

2.3. Моральне виховання учнів народних шкіл

З середини XIX століття уряд почав приділяти велику увагу моральному вихованню учнів, оскільки школи доповнювали роль сім'ї та церкви у формуванні підростаючого покоління, створюючи єдність зусиль у вихованні. «Обов'язок виховання лежить на цілім народі, значить його обов'язок є загальним і для родини і для суспільності, бо то – майбутнє» – зазначив І. Герасимович [9, с. 6].

Вчений запровадив у педагогічну науку Буковини термін «публічне виховання», мета якого полягала у розвитку творчих здібностей дітей, забезпеченні умов для нормального життя дітей-сиріт та тих, хто потребує особливої уваги, а також у посиленому контролі за поведінкою вихованців [9, с. 7].

На втілення цієї мети спрямували свої зусилля як державні, так і громадські установи. Основним принципом роботи педагога стало шанування історії, традицій і культури Буковини, а також зближення з іншими народами. «Шануймо чуже, будемо всі всюди вщіплювати любов до сего, що істинне наше питання і стерегти, щоб ніхто не усував наші звичаї і обичаї і не нарушував наші релігійні почуття» [36, с. 1], – йшлося в педагогічних настановах.

Виховна діяльність охоплювала залучення учнів до збереження пам'яток історії імперії, створення музею краєзнавства в Чернівцях, організацію кіносеансів та театральних вистав. Учнів залучали до дослідницької роботи для виховання поваги до минулого і збереження культурної спадщини: діти записували старовинні казки, пісні, приказки, збирали старожитності та описували навколишні села і міста [9, с. 8]. У 1905

році зусиллями учнів було організовано стенд з писанками Буковини на Великодній виставці [56, с. 6].

Поява кінотеатрів на Буковині у 1907 році привернула увагу школи та суспільства до морального виховання дітей. Попри жандармський контроль, вплив кіно на молодь викликав занепокоєння. Через показ низькоякісних фільмів Міністерство освіти в 1910 році видало постанову, що забороняла учням відвідувати кінотеатри.

Проблему впливу кіно обговорювали на конференції керівників шкіл у Чернівцях 27 травня 1914 року, де зазначили: «Щоденні кіносеанси шкодять моральному та духовному розвитку молоді. Вони стимулюють зростання підліткової злочинності та ранній прояв статевої поведінки» [54]. Вирішили, що лише директор або вчитель міг дозволити учням відвідати фільм, схвалений для шкільного віку. Відповідальність за дотримання цього рішення лягала на батьків [54].

Виховання любові до природи вважалося основою морального розвитку. На підставі розпорядження Міністерства від 28 квітня 1908 року та Крайової Шкільної Ради проводилися «вільні дні охорони тварин і рослин» [9, с. 426].

Вони включали акції захисту довкілля, концерти та прогулянки, спрямовані на те, щоб діти розуміли страждання живих істот і розвивали в собі співчуття та доброту, досягаючи найвищої моральної мети – робити добро добровільно [9, с. 426].

Окрім постійних форм роботи, учнів шкіл залучали до позакласної діяльності, спрямованої на моральне виховання, що відповідала потребам часу. Особлива увага приділялася вихованню сили духу та вольових якостей учнів, у чому значну роль відігравали заняття фізичною культурою та спортом. Відповідно до правил народної школи та дисциплінарних приписів, фізичне виховання визначалося як важливе завдання для учнів.

Вони могли відвідувати спортивні клуби та гуртки, як-от спортивний клуб «Вікторія» з секціями аеробіки й легкої атлетики, а також тенісні клуби. Проте вплив старших не завжди сприяв моральному вихованню молодших учнів. Щоб мінімізувати негативний вплив, згідно з розпорядженням Міністерства віровизнань та освіти від 20 серпня 1870 року, організовувалися спортивні змагання та вечори як у межах школи, так і між школами [56, с. 6].

Питання вдосконалення фізичного виховання як засобу морального розвитку регулярно обговорювалися на конференціях педагогів. Так, 13 січня 1910 року Міністерство віровизнань та освіти скликало у Відні конференцію лікарів та педагогів шкіл Австрії для обговорення збільшення годин фізичного виховання, покращення підготовки вчителів і розвитку позакласної роботи.

Особливим напрямом позакласної роботи була підтримка морально занедбаних та дітей з особливими потребами, оскільки в умовах звичайного уроку не завжди було можливо приділити їм належну увагу. Згідно зі звітами інспекторів, морально занедбаними вважали дітей, що проявляли «брехливість, жорстокість, забіякуватість у хлопців, вживання непристойних виразів, викрадення книг та письмового реквізиту, незначних грошових сум або фруктів з чужих садів, а також самовільне невідвідування школи» [54]

Виховна робота з такими дітьми починалася з консультацій педагогів із батьками, під час яких обговорювали причини проблемної поведінки та необхідність сприяти дитині у навчанні та вихованні. Освітяни наголошували, що дітей не слід використовувати для роботи по господарству або залишати без нагляду [56, с. 6].

Вчителі також проводили роз’яснювальну роботу з учнями, пояснюючи шкоду аморальних вчинків. У особливих випадках до роботи з проблемними дітьми залучали жандармерію. Відповідно до наказів Міністерства віровизнань та освіти, буковинські вчителі зобов’язані були приділяти увагу дітям з відхиленнями, щоб забезпечити їм можливість заробітку і підтримки

для подальшого життя, позбавленого радості, запобігаючи їхній залежності від інших [56, с. 6].

Щороку школи й місцеві ради подавали в міністерство списки дітей з відхиленнями для подальшого розподілу в спеціальні школи. Якщо відхилення були незначними, дітей влаштовували у звичайні школи, залучаючи вчителів до спеціальних курсів для кращого розуміння потреб цих учнів. Педагоги проводили моральні бесіди з учнями, допомагаючи їм освоїти базові етичні норми, як-от правила ввічливості та поведінки в колективі [52, с. 33].

Усі ці заходи відбувалися під наглядом жандармерії, яка стежила за діяльністю навчальних і культурних закладів. Особливо важливою стала її роль у передвоєнний і післявоєнний час, коли близько 600 молодих людей залишилися без родинного нагляду, а злидні та відсутність батьків змушували дітей самостійно заробляти на життя.

Постійні бойові дії, що призвели до кількох окупацій крайового центру, спричинили «значне одичіння та жорстокість молоді», що проявлялося у крадіжках і бійках [68, с. 25].

Щоб зупинити поширення таких явищ у суспільстві, жандармерія разом зі школою контролювали відвідування молоддю публічних місць, прогулянки вночі, участь у азартних іграх тощо. Документи, які вони видавали, містили двосторонні розпорядження, які передбачали покарання не лише для учня, що скоїв проступок, але й для тієї особи, яка сприяла або не запобігла аморальним вчинкам.

Згідно з розпорядженням жандармерії від 27 листопада 1905 року, власникам шинків, клубів та інших розважальних закладів заборонялося приймати у себе учнів. Якщо учень відвідав подібний заклад, директор школи був зобов’язаний негайно повідомити про це правоохоронців. У разі порушення розпорядження до власників закладів застосовували штрафи або інші покарання, аж до закриття закладу [68, с. 26].

Жандармерія також надавала рекомендації вчителям щодо покращення морального виховання учнів. На основі розпорядження Міністерства внутрішніх справ від 13 червня 1916 року, з'явився документ «Оголошення щодо поліцейської заборони залишати молодь без нагляду», який повторював деякі попередні положення і додавав нові. Заборонялося куріння, вживання алкоголю, азартні ігри, читання бульварної літератури, відвідування громадських місць для дорослих і прогулянки ввечері – після 21:00 влітку і після 20:00 взимку.

Підприємцям заборонялося продавати або надавати молоді літературу з аморальним змістом, а також виставляти її у вітринах. За порушення цих заборон передбачалися штрафи і навіть позбавлення ліцензії на підприємницьку діяльність [68, с. 28].

Директор жандармерії Йоган Маєр, стурбований зростанням підліткової злочинності, звернувся до Крайового управління з проханням збільшити чисельність жандармерії для створення спеціального відділу, що займався б справами молоді.

Він аргументував це низьким рівнем моральності серед певної частини населення та шкідливим впливом тюремного ув'язнення на молодь, оскільки замість виправлення воно лише притупляло їхні моральні відчуття. Маєр також подав пропозицію про заснування притулку для неповнолітніх правопорушників, де з кожним проводилася б індивідуальна виховна робота, залучаючи їх до посильної праці та режиму [68, с. 29].

Такий відділок відкрили на Буковині у 1915 році. Його співробітники наглядали за поведінкою вихованців поза школою, організовували бесіди про моральну поведінку та контролювали роботу притулку для затриманих. Вони перевіряли біографічні дані вихованців, підтримували зв'язок з місцевими громадами та займалися індивідуально з кожним підлітком, визначаючи їхні здібності до певної професійної діяльності [50].

Виховання відбувалося через організацію врегульованого режиму життя, навчання, заняття за інтересами. Дирекція притулку, на основі спостережень і зібраних даних, приймала рішення щодо подальшого життя вихованця, прагнучи підготувати його до корисного членства в суспільстві. Притулок підтримував зв'язок із ремісничою школою в Кіцмані, яка проводила спеціальні заняття для затриманих дітей, а матеріальну та виховну підтримку закладу надавали також отці греко-католицької церкви.

До функцій відділку входили: збір інформації про затриманого учня, контроль за виконанням ним наданих розпоряджень, ведення документації про неповнолітніх правопорушників, підтримка зв'язку з притулком для молоді та приватними організаціями захисту молоді, створеними у краї. За зразком віденського закладу такого типу члени відділку також займалися розглядом справ, пов'язаних із дитячим жебрацтвом і відвідуванням неповнолітніми громадських місць [50].

Важливе місце поліція відводила роботі з батьками учнів. Протоколи управління свідчили, що до злочинів часто були причетні батьки, які «відправляють своїх дітей жебракувати, спонукають до крадіжок, привчають до вживання алкоголю» [48, с. 141].

Діяльність жандармерії Буковини була спрямована на підсилення виховного впливу школи та підтримку в організації нагляду за учнями поза межами навчальних закладів, а також на контроль за поведінкою батьків і дітей у родинах. Однак у досліджуваний період ці заходи часто залишалися шаблонними, орієнтованими більше на контроль, аніж на профілактику. Це підтверджує статистика: на початку ХХ ст. кримінальна ситуація у краї погіршилася, і рівень дитячих злочинів залишався досить високим – 15,57% на кожні 100 тисяч населення [50].

Отже, упродовж досліджуваного періоду виховна робота у системі освіти Буковини велася у відповідності до існуючої в Австрійській імперії законодавчої системи. Її зміст, форми та методи у другій половині «довгого»

XIX століття спрямовувалися на формування відповідальної, морально вихованої та національно свідомої особистості. Проводилася певна робота щодо підтримки морально занедбаних дітей, які проявляли брехливість, жорстокість, забіякуватість тощо. Позитивним надбанням освітнього процесу у тодішній системі освіти стало запровадження морального виховання.

РОЗДІЛ ІІІ. СТАН СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ НА БУКОВИНІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ «ДОВГОГО» XIX ст.

3.1. Поява нових гімназій та ліцеїв

Значущою подією для розвитку середньої освіти на Буковині упродовж «довгого» XIX століття стало продовження функціонування відкритої ще у 1808 році першої Чернівецької п’ятикласної гімназії [67, с. 24-25]. Хоча спочатку вона була латиномовною, а згодом – німецькою, цей заклад відіграв важливу роль у формуванні буковинської інтелігенції, хоча водночас сприяв її денаціоналізації через німецькомовне середовище. Гімназія продовжувала залишатися осередком об’єднання учнів різних етносів і конфесій: українців, румунів, поляків і німців.

Престижний на той час заклад освіти слугував проміжною ланкою між початковими і вищими школами, але випускники не могли відразу вступати до університету. Спершу вони повинні були завершити дворічний філософський курс у ліцеї, що надавало їм право навчатися на теологічному, юридичному та інших факультетах університетів Львова, Відня та інших міст [67, с. 25].

Основною мовою викладання в гімназії була німецька. Учні вивчали релігію, історію, природознавство, географію та арифметику, однак головний акцент робився на латинській і грецькій мовах, які займали майже 60% навчального часу. У так званих «граматичних» класах (1-3 класи) вивчали граматику латини та грецької, а в «гуманістичних» (4-5 класи) – основи риторики і поетики з елементами міфології. Стиль і методика навчання в Чернівецькій гімназії були схоластичними і відображали освітні традиції австрійської системи початку XIX століття [80, с. 37].

Реформи в освіті, які були започатковані у 1849 році з прийняттям імператором Францем Йосифом I «Організаційного нарису гімназій і

реальних шкіл Австрії», внесли певні позитивні корективи в зміст навчального процесу цього закладу освіти. Найперше, це те, що внаслідок зазначених законодавчих змін, до Чернівецької гімназії приєднали філософський ліцей, що сприяло переходу від класичної до більш практичної освіти.

Гімназія стала восьмирічною, збільшилась кількість годин на вивчення точних наук, і було запроваджено випускні іспити, що готували учнів до вступу в університет. По-друге, у фукціонуючому закладі у 1851 році введено як предмет навчання українську мову, що слугувало основою для підготовки української національної інтелігенції. Безперечно на той час це викликало неоднозначні оцінки. Водночас продовжувався жорсткий контроль над навчальним процесом з боку австрійської адміністрації, який забезпечував його німецько-австрійський характер.

Деякі дослідники, як О. Попович, зазначали, що через вплив чужої мови та ідей випускники часто віддалялися від власного народу і приєднувалися до чужих культурних середовищ. «За сто літ свого існування не видала ця гімназія навіть десятка свідомих українців з Буковини; крім горстки православних священників не було по сто літах після прилучення Буковини до Австрії по всіх школах і урядах Буковини ні одного свідомого інтелігента-українця з Буковини з вищим образуванням на становищі. Такі були плоди німецької культури на Буковині» [77, с. 13-14].

Зовсім невеликий відсоток українських дітей діставав можливість учитись у гімназії. А ті, котрі її закінчували, під впливом чужої мови й чужих ідей, спілкуючись із іноземними вчителями, віддалялись від свого народу. Як зазначив С. Смаль-Стоцький, перші представники української інтелігенції, яких виховала німецька гімназія, «зразу ж відчужувалися від народу, приставали до чужої інтелігенції, зростались з нею, ставали ... німцями або волохами на Буковині» [79, с. 79].

Водночас функціонування першої гімназії на Буковині упродовж «довгого» XIX століття залишалося прогресивним явищем. Тут навчалися діти різних національностей, що сприяло взаємному збагаченню культурних традицій і формуванню міжетнічної толерантності. Тому сучасна теорія виховання підтримує полікультурний підхід, якого гімназія до певної міри дотримувалася.

На думку дослідників Т. Бриндзана та А. Жуковського, функціонування першої гімназії Буковини стала важливим явищем для місцевого населення, адже тут навчалися українські діти, і, хоча українська мова не викладалася на відповідному рівні, цей заклад сприяв формуванню місцевої інтелігенції [47, с. 224].

Історичні події «весни народів» 1848-1849 років сприяли посиленню не тільки ролі народних і початкових шкіл, а й реформуванню середньої освіти. Головний акцент ставився на підготовці молоді до вступу у вищі навчальні заклади. Проте середня освіта значно відставала за змістом і рівнем від європейських стандартів, що змусило почати реформування гімназичних курсів, додаючи нові, раніше не шкільні, предмети.

15 вересня 1849 року був прийнятий «Організаційний нарис гімназій і реальних шкіл Австрії» [67, с. 27]. Цей указ передбачав реформу середньої освіти, включаючи зміни в змісті навчання, що стосувалося як гуманітарних, так і реальних предметів. Наприклад, філософські курси, раніше університетські, були введені до програм гімназій. У Чернівецькій гімназії викладання перейшло з латинської на німецьку мову, було запроваджено викладання волоської мови, а в 1851 році додали вивчення української мови для українських учнів [49, с. 10].

Характерною особливістю цього періоду було заснування реальних шкіл. Продовжувала функціонувати одна з перших таких шкіл, відкрита в Чернівцях ще у 1828 році як додаток до нормальної школи. У 1863 році

засновано вищу реальну школу, а за спеціальним законом кайзера у 1870/1871 навчальному році школу розширили до семи класів.

Вона залишалася єдиною вищою реальною школою до 1918 року, з акцентом на «загальну середню освіту, але з особливим ухилом на математичні та природничі дисципліни, готуючи до навчання у вищих спеціалізованих навчальних закладах (політехніках, академіях мистецтва, гірничих академіях)» [67, с. 28]. Багато буковинських юнаків і дівчат навчалися та закінчували цей заклад.

Українські діти здобували середню освіту в трьох буковинських гімназіях: Чернівецькій, Радівецькій і Сучавській. Так, у 1895/1896 навчальному році ці гімназії відвідували 1883 учні. За національною приналежністю перше місце займали німці – 1051 учень, далі йшли румуни – 498, і 170 русинів (українців), хоча на Буковині тоді проживало 13 350 німців, 203 301 румун і 268 367 українців [67, с. 28].

Ця ситуація була зумовлена як об'єктивними, так і суб'єктивними чинниками, що впливали на низьку відвідуваність і відсів гімназистів. Основною причиною було те, що всі предмети викладали німецькою мовою, що стало серйозним викликом для українських учнів.

Не менш важливими були перевантажені навчальні програми, які важко було засвоювати через недостатнє знання мови. Також українці компактно проживали в Чернівецькому повіті, де була лише одна гімназія, яка не могла задовольнити потреби українців у здобутті освіти.

Важливу роль у розвитку української освіти відігравало товариство «Руська школа», яке з моменту свого заснування у 1887 році активно боролося за відкриття українських гімназій у краї. Відомі діячі, такі як С. Смаль-Стоцький та О. Попович, неодноразово зверталися до австрійської влади з проханням про створення таких гімназій, зокрема у Кіцмані. Однак через брак фінансування ці прохання постійно відхиляли.

Починаючи від 1888 р., регулярно «...піднімалося питання про відкриття української гімназії у м. Чернівцях, бо перша гімназія вже не могла забезпечити бажаючих навчатися і тому там збільшувалася кількість паралельних класів та їх наповнюваність (на початку 90-х рр. уже нараховувалося 18 паралельних класів із 884 учнями)..» [67, с. 28].

У 1895 році уряд ухвалив рішення про відкриття другої німецької гімназії в Чернівцях із паралельними українськими класами, але викладання більшості предметів залишалося німецькою мовою, що стримувало інтерес українських учнів [51, с. 370].

Призначення О. Поповича референтом буковинської Шкільної Ради (1892-1912 рр.), створення у 1910 році окремого інспекторату для національних шкіл і призначення відомих діячів українського національного руху на посади повітових інспекторів (Чернівці – Г. Никорович, передмістя Чернівців – О. Купчанко, Вижниця – В. Чаховський, Кіцмань – І. Стратичук, Заставна – В. Продан, Вашківці – М. Спинул, пізніше М. Ронгуш, за ним – С. Канюк, Сторожинець – М. Дашкевич) сприяло значним змінам в українській освіті на Буковині [35, с. 665-666]. Завдяки їхній діяльності відбувся поступовий розвиток середньої освіти, яка з певними труднощами ставала дедалі більше українською.

Боротьба за відкриття української гімназії в Кіцмані тривала майже 30 років. Це було важливо для північної частини Буковини, де проживали переважно українці. Поступово кількість українських класів мали зрости до рівня повноцінної гімназії. Для досягнення цього результату надсилали петиції до австрійського уряду, піднімали питання на засіданнях Шкільної Ради та організовували делегації до Міністерства освіти [10, с. 4-5].

Українські прогресивні організації активно підтримували ці ініціативи, і врешті-решт, у 1904 році уряд Австрії дозволив відкриття гімназії з українсько-німецькою мовою викладання. Однак це була утраквістична гімназія, що не уникнула негативних наслідків такої форми навчання.

Першим директором гімназії став С. Шпойнаровський, відомий педагог і перший професор української мови в І-й та ІІ-й гімназіях і учительській семінарії Буковини. Він також став автором підручників для українських дітей, які високо оцінила преса, зокрема газета «Буковина» [10, с. 5].

Боротьба української інтелігенції та представників Буковини у Віденському сеймі, таких як С. Смаль-Стоцький та М. Василько, завершилася успіхом – 22 листопада 1908 року у Вижниці відкрили першу україномовну гімназію. Її очолив відомий педагог А. Клим. Це був повністю україномовний навчальний заклад, де більшість учнів складали українці [24, с. 5].

Значення цієї події підсилювалося тим, що гімназія була відкрита в регіоні з переважно українським населенням, надаючи доступ до середньої освіти всім охочим. Однак це також створювало обов'язок перед українською інтелігенцією залучати більше українських дітей до навчання. «На нашій інтелігенції спочиває тепер обов'язок припильнувати, щоб наши селяни записували якнайбільше дітей до цієї гімназії, покажім, що ми чекали на неї», – закликала «Буковина» [22, с. 1-2].

Варто зазначити, що розвиток української освіти відбувався на тлі загального прогресу в освітній сфері. За десятиліття до початку ХХ століття кількість державних середніх шкіл на Буковині подвоїлася, і зросла кількість учнів. Відкрили державні гімназії, як-от приміром, реальну гімназію в Сторожинці (1906 р.) та приватну гімназію у Вашківцях (1912 р.) [67, с. 34-35].

Також у цей період почали створюватися навчальні заклади для дівчат. У 1898 році вищу дівочу школу перетворили на шестикласний ліцей, який давав змогу отримати середню освіту та право працювати вчителькою або продовжити навчання в університеті [23, с. 2]. У 1910 році в Чернівецькому дівочому ліцеї ввели матуральні курси для підготовки до університетських вступних іспитів.

Напередодні Першої світової війни на території північної частини Буковини функціонував державний ліцей та приватні навчальні заклади у Чернівцях [67, с. 34-35].

Незважаючи на труднощі та недоліки в роботі середніх шкіл у період 1849-1895 років, система освіти зазнала як кількісних, так і якісних змін. Кількість українських гімназистів зросла вдвічі, а розвиток реальних шкіл на Буковині став основою для здобуття вищої професійної освіти місцевими студентами.

Період 1895-1914 років став переломним для української освіти на території північної частини Буковини. З 14 державних середніх шкіл у краї було 9 класичних гімназій, 1 реальна гімназія, 1 реальна школа та 3 жіночі ліцеї, загалом налічуючи 6617 учнів. Крім того, діяло 10 приватних середніх навчальних закладів: 2 класичні гімназії, 3 реальні гімназії та 5 жіночих ліцеїв.

3.2. Особливості навчальних планів та програм

Заслуговують уваги зміни, що відбулися упродовж «довгого» XIX століття в навчальних планах гімназій та ліцеїв, адже ці заклади відігравали важливу роль у системі освіти, перебуваючи на перехресті між початковою та вищою школами. Вони забезпечували підготовку інтелектуальної еліти, вирішуючи дві основні задачі: підготовку молоді до навчання в університетах і технічних закладах та надання загальноосвітніх знань тим, хто не планував продовжувати освіту.

Дослідження І. Петрюк показують, що процес створення та вдосконалення навчальних планів середніх шкіл Австрії, зокрема на Буковині носив багатопрофільний характер (друга половина XIX – початок XX ст.) [68, с. 8].

При створенні навчальних планів для буковинських гімназій австрійський уряд зосереджував увагу на гуманітарному напрямку,

розвиткові мовних здібностей і формуванню філософсько-релігійного світогляду учнів. Однак програма, орієнтована на минулу культуру, не забезпечувала сучасних практичних знань.

Перелом стався із впровадженням навчального плану Й. Гаспарі, де було додано вивчення німецької поезії, історії та географії. Водночас робився наголос на використання німецької мови та вивчення граматики, а також на постійне викладання математики. Нововведенням стало введення таких предметів, як алгебра, геометрія та арифметика, що свідчило про розширення природничого циклу [67, с. 64].

Разом з тим у навчальних планах продовжували побутувати акценти на прикладних науках, що відбулося під впливом зміцнення державного контролю над освітою, зменшення впливу церкви, перегляду ролі класичних мов та зростання попиту на природничі та прикладні знання.

Окремо варто розглянути розвиток кожного типу освітніх закладів на Буковині упродовж другої половини «довгого» XIX століття. Пріоритети мали класичні гімназії, поширені в той час, де значну увагу приділяли вивченню грецької та латинської мов, природознавства, історії та математики.

Особливістю цих планів була спроба запровадити предметну систему викладання, коли кожен предмет викладав окремий учитель, проте через відсутність достатньо підготовлених викладачів і підручників система не прижилася.

Приміром, у Чернівецькій гімназії, де навчання тривало п’ять років, продовжена практика надання пріоритетів вивченню класичних мов, що складало близько 60% навчального навантаження. Це давало можливість учням читати та розуміти твори античної літератури, а також вивчати культуру й устрій Стародавнього світу [67, с. 64].

Разом з тим певні зміни, введені тут, вплинули на подальші зрушення освітнього процесу, зокрема:

- термін навчання в граматичних класах було збільшено на один рік, і гімназії перетворилися на заклади з класичним терміном навчання;

- зросла кількість годин на вивчення латинської мови в гуманістичних класах;

- було посилено вивчення грецької мови в граматичних класах;

- вилучено природознавство та природописну історію з програми.

Отже, автори плану надавали перевагу вивченню стародавніх мов, що не відповідало сучасним потребам [67, с. 66-68]. Залишалося у дії розпорядження Міністерства освіти від 23 вересня 1818 року, за яким залишалася класна система викладання, коли один учитель викладав усі предмети, окрім релігії. Це призвело до гальмування розвитку середньої освіти в Австрії та на Буковині.

Застій у розвитку гімназійної освіти пояснювався переважанням стародавніх мов у навчальних планах, недостатньою увагою до природничо-математичних дисциплін, відсутністю варіативних предметів та творчого підходу до навчання.

Ситуація почала змінюватися 28 серпня 1848 року, коли Міністерство віровизнань і освіти Австрії видало тимчасовий наказ щодо поліпшення роботи гімназій. Було введено нові предмети, зокрема німецьку мову, природописну історію та сучасні мови. Постанова також вимагала відновлення предметної системи викладання в гімназіях, що сприяло підвищенню якості освіти.

Ці ідеї були закріплені у законі від 15 вересня 1849 року «Організаційний нарис гімназій і реальних шкіл Австрії» [84], де було визначено новий перелік предметів для гімназій. Серед них: релігія, латинська та грецька мови, рідна (німецька) мова і література, друга крайова мова або іноземні мови (французька, італійська, англійська), історія, географія, елементарна математика, геометрія, природописна історія з

елементами фізіології, експериментальна фізика, співи, гімнастика, стенографія, каліграфія, малювання, пропедевтика філософії.

Проте цей навчальний план не був одразу повністю впроваджений і зазнавав змін протягом 1849-1855 років. Зокрема, підвищено роль латинської мови і пропедевтики філософії. Важливим нововведенням стало вивчення крайових мов, що сприяло розвитку національної свідомості та збільшенню кількості учнів [67, с. 68].

Попри деякі зміни, цей навчальний план залишався основою для гімназій до початку XX століття. Згодом були видані додаткові інструкції для скорочення другорядних тем і поліпшення якості викладання, особливо у сфері математики [18].

Перегляд навчальних планів 1909 року був спрямований на модернізацію. Було введено малювання, каліграфію і гімнастику, зменшено час на вивчення філософії та збільшено на історію, географію та фізику, що відображало необхідність адаптації освіти до нових викликів [14].

Цей навчальний план використовувався буковинськими класичними гімназіями до 1918 року. Він забезпечував молоді всебічну гуманітарну освіту, формуючи освічених і духовно розвинутих людей, здатних аналізувати явища навколишнього світу на рівні європейських стандартів. Хоча на початку XX століття гімназії мали гуманітарну спрямованість, поступово збільшувалася увага до природничо-математичних дисциплін, що відповідало глобальним освітнім тенденціям.

Навчальні плани класичних гімназій другої половини XIX – початку XX століття мали такі риси: концентричну побудову та наявність державного і шкільного компонентів. Державний компонент був обов’язковим і складав значну частину навчального плану, включаючи релігію, класичні мови, історію, географію, математику, пропедевтику філософії, природничі науки, а з 1909 року також каліграфію, малювання та гімнастику.

Шкільний (або національно-крайовий) компонент враховував національну специфіку регіону, дозволяючи учням вибирати необов'язкові предмети та регулюючи кількість годин на викладання рідної мови та другої мови краю [64, с. 173].

Водночас реальні гімназії та школи також зазнали змін. У першій половині XIX століття зростання ролі природничо-математичної освіти на Буковині відображало успіхи науки, техніки та промисловості в Європі. Реальні школи стали новим типом закладів, що не лише розвивали загальну культуру учнів, а й забезпечували знання, необхідні для промисловості та науки.

Згідно зі статутом 1851 року, реальні школи мали навчальний план з політехнічною та економічною спрямованістю, який складався з обов'язкового та варіативного компонентів. Навчальний план Чернівецької вищої реальної школи, заснованої в 1863 році, зосереджувався на практичних і математичних дисциплінах, таких як математика, арифметика, геометрія, креслення та архітектура. Вивчали також фізику, хімію та природописну історію, а також румунську та українську мови.

Навчальний процес у реальних школах охоплював три цикли дисциплін: гуманітарний (32,1% часу), природничо-математичний (42%) та технічно-прикладний (22,1%). Реальні школи забезпечували загальну середню освіту з акцентом на природничо-математичні науки та професійно-технічну підготовку [64, с. 174].

Реформа 1870 року змінила структуру реальних шкіл, скоротивши кількість технічно-прикладних предметів і збільшивши години на математику, фізику та природничі науки. Наприкінці XIX – на початку XX століття нові модифікації враховували мовно-етнічні особливості регіону та посилювали взаємозв'язок між природничими та гуманітарними циклами.

Реальні гімназії з'явилися після реформи середніх шкіл 1908 року, ініційованої Міністерством віровизнань і освіти, існували в двох типах.

Перший тип передбачав вивчення латинської, французької або англійської мов у молодших класах та однієї з крайових мов монархії. Другий тип – це реальні гімназії з чотирирічним курсом латинської мови, що базувалися на програмі нижчих класів реальних шкіл. Учні могли продовжувати навчання як у реальній школі, так і в реальній гімназії [19].

Першу реальну гімназію на Буковині відкрили в 1908 році, однак вона не здійснила жодного випуску через початок Першої світової війни в 1914 році. Навчання в цій гімназії відбувалося за планом, затвердженим Міністерством освіти в 1908 році.

План об’єднував гуманітарні дисципліни, що викладалися як у класичній гімназії, так і в реальній школі, з математичними і природничими предметами. Замість давньогрецької мови вводили французьку, а природнича історія і географія об’єднувалися в один предмет.

У навчальних планах реальних гімназій Буковини, як державних, так і приватних, гуманітарні дисципліни займали 57–58% часу, значно переважаючи природничо-математичний цикл. Випускники восьмикласних реальних гімназій отримували свідоцтва зрілості, які вважалися рівноцінними з такими свідоцтвами класичних гімназій і реальних шкіл. Випускники могли вступати до університетів, аграрних і ветеринарних академій, а також до вищих технічних закладів за умови підтвердження своїх знань у геометричному кресленні [21, с. XXXIV].

Варто також відзначити зміни в освіті для жіночих ліцеїв і шкіл. Цей тип закладів виник переважно наприкінці XIX століття і мав загальноосвітню мету, готуючи дівчат до професій, характерних для жінок. Спочатку дівочий ліцей у Чернівцях працював за планом 1898 року, який діяв недовго. Шестикласні жіночі ліцеї виключили класичні предмети, замінивши їх сучасними мовами та природничими науками.

Мета цих закладів полягала в тому, щоб дати дівчатам освіту відповідно до їхнього жіночого покликання, навчаючи професіям, які були актуальними для жінок у тогочасному суспільстві [11].

У 1900 році було запроваджено новий навчальний план для жіночих ліцеїв. Цей план мав три основні напрями: сприяти загальній освіченості дівчат, розвивати гуманітарну спрямованість через вивчення кількох іноземних мов, а також готувати дівчат до ролі жінок шляхом введення таких предметів, як гімнастика, співи, ручна праця, історія мистецтва, стенографія, машинопис і домоведення.

У 1912 році реформа жіночих ліцеїв урівняла їхні випускниці в правах з випускниками гімназій завдяки запровадженню дворічних матуральних курсів, які готували до вступу в університети [11].

Отже, аналіз розвитку навчальних планів різних типів шкіл Буковини упродовж другої половини «довгого» XIX століття свідчить про поступову еволюцію освіти – від засвоєння базових навичок читання, письма й арифметики до всебічної гуманітарної та реальної освіти на рівні сучасної науки. Незважаючи на важливу роль релігії в навчальних планах, наявність таких предметів, як мова, література, історія та природознавство, створювала умови для всебічного розвитку особистості та формування світогляду.

Характерною рисою шкільної освіти цього періоду було поступове посилення крайового і шкільного компонентів, що відображало зростання довіри державної влади до освітніх процесів на Буковині та повагу до національно-культурних потреб регіону. Важливі групи предметів, які відображали розвиток науки, були обов’язковими для кожного типу школи, а крайові й шкільні компоненти враховували поліетнічну специфіку краю та забезпечували можливість вибору деяких предметів відповідно до інтересів і статі учнів.

Цей період відзначався зростанням національного самовизначення в освіті та культурі кожного народу, що мешкав на Буковині, одночасно зі

збільшенням кількості середніх шкіл і ускладненням змісту навчальних програм. Хоча питання забезпечення вільного навчання українською мовою залишалося нерозв’язаним, було зроблено важливі кроки до визнання української мови як мови корінного населення Буковини.

ВИСНОВКИ

Отже, на основі викладеного матеріалу можна зробити кілька висновків.

Здійснений огляд наукової літератури та джерельної бази із теми дослідження допомогли з'ясувати ступінь наукової розробки проблеми, узагальнити історіографічні надбання щодо розвитку шкільної освіти на Буковині у другій половині «довгого» XIX століття. Історіографічна та джерельна база з історії освіти Буковини є досить різноплановою. Низка наукових розвідок вітчизняних науковців подає розлогу інформацію про функціонування тодішньої системи освіти краю.

Широка джерельна база дослідження, яку складають підручники та методичні посібники, за якими навчалися буковинці в другій половині XIX століття, та матеріали тогочасної періодики і мемуарної літератури, які є важливим джерелом інформації та статистичних даних, допомогли повною мірою змалювати загальну картину системи шкільної освіти на території північної частини Буковини у другій половині «довгого» XIX століття, де питому частку корінних жителів краю складали представники титульної нації.

Теоретико-методологічними засадами функціонування шкільної освіти у північній частині Буковини у досліджуваний період були австрійські закони, розпорядження та підзаконні акти, що стосувалися освітніх реформ, відкриття шкіл, гімназій і ліцеїв, а також їх правового статусу. Основні принципи організації народних шкіл на Буковині, які були обумовлені імператорським законом від 14 травня 1869 року (з подальшими змінами від 2 травня 1883 року), встановлювали основні принципи організації народних шкіл.

Система управління освітою на Буковині була чітко централізованою і вертикально структурованою. Крайове та повітові і місцеві управління, а

також педагогічні ради й керівники шкіл, виконували указівки вищих інстанцій і досить повільно адаптовували їх відповідно до місцевих умов.

Стан освіти на території північної частини Буковини упродовж другої половини «довгого» XIX століття значною мірою визначався політикою австрійської монархії. Позитивним зрушенням того часу можна вважати поступове обмеження впливу церкви на освіту, перехід до обов'язкової початкової освіти, стандартизація змісту та сувора регламентація шкільного життя.

Однак залишалися проблеми з навчанням у народних школах рідною мовою. Австрійська влада не завжди враховувала інтереси місцевого населення, що стримувало рівний доступ до освіти для корінних мешканців краю. Нестача підручників, навчального приладдя та незадовільне матеріальне забезпечення не сприяли ускладнювали нормальне функціонування початкових шкіл. У шкільництві краю продовжувалося застосування примітивної методики при викладанні незначної кількості предметів.

Проте упродовж другої половини «довгого» XIX століття народне шкільництво на Буковині, незважаючи на труднощі, відчуло певні еволюційні зміни. Фактично у кожному населеному пункті краю були відкриті початкові школи, спостерігалася динаміка їх зростання у сільських районах північної частини Буковини. Проте продовжували переважати школи-«дяківки», у яких українською мовою навчали грамоти місцеві священники та дяки. Окрім того, відсоток охоплення початковою освітою дітей шкільного віку тут продовжував залишатися доволі низьким.

Водночас удвічі зросла кількість українських гімназистів у регіоні, а розвиток реальних шкіл на Буковині став основою для здобуття вищої професійної освіти. Введення української мови до навчальних планів Першої Чернівецької гімназії стало поштовхом до формування національної системи освіти на Буковині.

У розбудові українського шкільництва на Буковині у досліджуваний період варто виокремити роль відомих буковинців-педагогів: О.-Ю. Федьковича, О.Поповича, С.Смаль-Стоцького, І.Геросимовича, К. Малицької та інших, які прагнули підвищити культурно-освітній рівень населення краю.

Підсумовуючи, можна зазначити, що освітню політику австро-угорського уряду на території Буковини не можна однозначно оцінити. З одного боку, вона була ліберальною для місцевої титульної нації, з іншого – мала централізований і бюрократичний характер у сфері управління.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Буквар для училищ народних в ц.к.Австрийських краях. Відень, 1859. 55 с.

2. *Буковина*. 1888. 28 липня.

3. *Буковина*. 1889. 8 травня.

4. *Буковина*. 1897. 1 жовтня.

5. *Буковина*. 1901. 20 січня.

6. *Буковина*. 1906. 15 травня.

7. *Буковина*. 1907. 2 жовтня.

8. Вісті. *Буковина*. 1905. 24 квітня.

9. Герасимович І. Підручник в справах шкільних: Збірка шкільних законів і розпорядків враз із взірцями урядового діловодства і кореспонденції. Заставна: 3 друк, товариства «Руська Рада, 1914. 364 с.

10. Гімназія в Кіцмані. *Буковина*. 1904. Ч. 95.

11. Жіночі ліцеї та їх реформа. *Наша школа*. 1912. № 4-5.

12. Канюк С. Дидактика, доповнена «Основами льогіки»: Для учительських семінарій і учителів народних шкіл. Чернівці: 3 друк. товариства «Руська Рада», 1911. 118 с.

13. Книжка для читаніа для другои кляссы училищъ сельскихъ в ц.к. Австрійскихъ Державахъ. Відень, 1848. 78 с.

14. Новий плян науки в гімназіях та наша молодіж. *Буковина*. 1909. Ч. 77.

15. Перша руська читанка для шкіл народних у Буковині. Відень, 1887. 65 с.

16. Попович О. Буквар для школ народних. Відень: Накл. ц. к. дирекції шкільних книжок, 1892. 118 с.

17. Попович О. Мова учителя та ученика. *Bukowiner Schule*. 1906. № 2. С. 9-17.

18. Реформа науки гімназіальної. *Буковина*. 1900. Ч. 330.

19. Реформа середніх шкіл. Буковина. 1908. Ч. 90.

20. Розпорядженє Міністерства віросповідань і освіти з 30 серпня 1897 щодо іспиту кандидатів учительського уряду при гімназіях і реальних школах. *Вісник законів державних*. Відень, 1897. С. 1293-1307.

21. Розпорядок міністра віросповідань і просвіти з 29 марта 1909. *Вісник законів державних для королівства і країв заступлених в раді державній*. Відень, 1909. XXXIV с.

22. Руска гімназія у Вижниці. *Буковина*. 1908. Ч. 127.

23. Шестикласний ліцей для дівчат в Чернівцях. *Буковина*. 1898. Ч. 95.

24. Що важного сталось у нас в 1908 р.? *Буковина*. 1908. Ч. 9.

25. Hauptbericht und Statistik über das Herzogtum Bukowina für die Periode vom Jahre 1862-1871. Lemberg, 1872. 523 s.

26. Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich, 1867, №141-146, URL: https://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?apm=0&aid=rgb&datum=18670004&seite=00000389&zoom=2 (дата звернення 01.09.2024).

27. Sammlung der Bukowiner Volksschul-Gesetze und Verordnungen, bearbeitet von Josef Wotta k.-k. Professor. Czernowitz, 1899. 556 s.

*** * ***

28. Баладыженко К. Буковина («Зелена Русь») и ее прошлое: историко-географический очерк. Петроград: Типогр. Бр. В.и И. Линник, 1915. 87 с.

29. Барановський М. Педагогіка для семінарій учительських і вчителів шкіл народних. Чернівці: Руська Рада, 1901. 102 с.

30. Ботушанський В. Нариси з історії освіти на Буковині (XIX-початок XX ст.). Чернівці: Технодрук, 2017. 176 с.

31. Ботушанський В. Степан Смаль-Стоцький – видатний діяч Буковини (Штрихи до портрета). Чернівці, 2010. 68 с.

32. Ботушанський В.М. Освітній рівень населення Буковини за урядовими переписами на рубежі XIX – XX століття. *Bukowina tradycje i współczesność*. Pila-Czerniowce-Suczawa, 2006. С. 95-103.

33. Ботушанський В.М. Розвиток народної (початкової) освіти в Чернівцях наприкінці XVIII – на початку XX ст. *Буковинський журнал. Громадсько-політичний, літературно-мистецький і науково-освітній часопис*. 2008. №3. С. 137-146.

34. Ботушанський В.М. Розвиток середньої освіти в Чернівцях XIX – на початку XX ст. *Чернівці в контексті урбаністичних процесів Центральної та Східної Європи XVIII-XX ст.: Матеріали міжнародної наукової конференції з нагоди 600-літнього ювілею першої писемної згадки Чернівці (6-7 травня 2008)*. Чернівці: Зелена Буковина, 2008. С. 69-87.

35. Буковина, її минуле і сучасне / За ред.. Д.Квітковського, Т.Бриндзана, А.Жуковського. Париж-Філадельфія-Дітрой: Зелена Буковини, 1956. 965 с.

36. В справі заснування української бурси. *Вісті з товариства православної шляхти на Буковині*. Б.р. Число 1. С. 1-5.

37. Вища освіта України в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення: виклики і відповіді: науково-аналітична доповідь / В.Г. Кремень, В.І. Луговий, П.Ю. Саух, І.І. Драч, О.М. Слюсаренко, Ю.А. Скиба, О.В. Жабенко, С.А. Калашнікова, Ж.В. Таланова, О.М. Петроє, О.Ю. Оржель, І.Ю. Регейло, М.В. Набок; за заг. ред. В.Г. Кременя. Київ: Педагогічна думка, 2023. 172 с.

38. Вища педагогічна освіта і науки України: історія, сьогодення та перспективи розвитку. Київ: Знання України, 2011. 108 с.

39. Гаврищук М. Методика науки в школі народній. Ч. II. Чернівці: Руська Рада, 1900. 78 с.

40. Гарас М. Ілюстрована історія Товариства «Українська школа» в Чернауць в 1887-1937. Пропам'ятна книжечка, видна з нагоди 50-х роковин існування цього товариства. Чернауць, 1937. 154 с.

41. Герасимович І. Кілька слів про «Вільну школу». Чернівці, 1912. 23 с.

42. Гнатюк В. Національне відродження австро-угорських українців (1772-1886 рр.). Відень, 1916. 65 с.

43. Добржанський О. Національний рух українців Буковини другої половини XIX- початку XX ст. Чернівці: Золоті литаври, 1999. 574 с.

44. Добржанський О.В., Марсіян Н., Никирса М. Нації та народності Буковини у фондах Державного архіву Чернівецької області (1775-1940). Чернівці: Золоті литаври, 2003. 172 с.

45. Доманицький В. Про Буковину та життя буковинських українців. Київ, 1910. 53 с.

46. Жуковський А. Історія Буковини. Чернівці: Час, 1991. Ч. 1. 119 с.

47. Жуковський А. Історія Буковини. Чернівці: Час, 1998. Ч. 2. 143 с.

48. Канюк С. Учитель на селі. *Bukowiner Schule*. 1906. № 5. С. 140-143.

49. Карбулицький І. Розвій народного шкільництва на Буковині. Вашківці: Руська Рада. 1905. 145 с.

50. Кобилянська Л.І., Марчук М.В. Суспільна опіка дітей та молоді на Буковині у кінці XIX – першій третині XX століття у контексті розвитку соціальної роботи в Україні. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Соціально-педагогічна*. 2016. Вип. 26. С. 98-109. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkp_sp_2016_26_12 (дата звернення 01.09.2024).

51. Кобилянська Л., Петрюк І. Розвиток української початкової та середньої освіти на Буковині (XIX – початок XX ст.). *130 років Чернівецькому університетові. Матеріали V Буковинської Міжнародної*

історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 130-річчю заснування Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, 29 вересня 2005 р. Чернівці. Том І. Історія України. Краєзнавство. Чернівці: Книги-ХХІ, 2005. С. 368-372.

52. Кобилянська Л.І. Культурно-освітній розвиток Буковини в перші роки її приєднання до Австрії (70-ті рр. XVIII – початок XX ст.). *Педагогіка та психологія: науковий вісник Чернівецького університету*. Чернівці, 2001. Вип. 99. С. 31-36.

53. Кобилянська Л. Зміст освіти українських народних шкіл Буковини у світлі загально-австрійського та крайового законодавства (XVIII – поч. XX ст.). *Науковий вісник Чернівецького університету*. Вип. 176. Чернівці: Рута, 2003. С. 58-64.

54. Ковальчук І.В. Організація позашкільної виховної роботи на Буковині (кінець XIX початок XX століття). URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/psuh_pedagog_probl_silsk_shkolu/2/visnuk_31.pdf (дата звернення 01.09.2024).

55. Корбуда М. Ілюстрована історія Буковини / написав др. Мирон Кордуба. Чернівці: З друк. тов. «Рус. ради», 1906. 87 с.

56. Купчанко Г. Изучаймо наш народ. *Руска правда*. 1891. 15 січня. С. 6-9.

57. Курило В., Ліщенко М., Романець М. Північна Буковина, її минуле і сучасне. Ужгород: Карпати, 1969. 247 с.

58. Левицький І. Погляд на розвій низшого і висшого шкільництва в Галичині в рр. 1777-1800 і розвій руcько-народного шкільництва в рр. 1801-1820. Львів: НТШ 1903. С. 1-8.

59. Маковей О. Життєпис Осипа Юрія Гординського-Федьковича / За ред. Б.І, Мельничука, Л.М. Ковалець, О.В. Добржанського, К.М. Лук'янюка. Чернівці: Золоті литаври, 2005, 432 с.

60. Монастирський А. Моїм селянським братам на Буковині. Чернівці, 1890. 20 с.

61. Нариси з історії Північної Буковини / Редкол.: Ф. П. Шевченко (відп. ред.) та ін. Київ: Наукова думка, 1980. 340 с.

62. Павлюк О.М. Буковина. Визначні постаті: 1774-1918 (Біографічний довідник). Чернівці: Золоті литаври, 2000. 252 с.

63. Пенішкевич Д. Аналіз підручників з педагогіки для учительських семінарій Буковини та їх роль у фаховій підготовці вчителів у другій половині XIX – на початку XX століття. *Наука і освіта : наук.-практ. журн. Півден. наук, центру АПН України*. Одеса, 2000. № 4. С. 23-27.

64. Пенішкевич Д. Зміст навчання в середніх школах Буковини (XIX – початок XX століття). *Наукові записки. Серія Педагогіка і психологія*. 2001. Вип. 4. Вінниця: ВАТ «Віноблдрукарня». С. 170-185.

65. Пенішкевич Д. Провідні тенденції розвитку буковинського шкільництва у XVIII – першій половині XX ст. *Педагогіка і психологія: Наук. -теор. та інформ. журнал АПН України*. Київ: Педагогічна думка, 2001. С.215-220.

66. Пенішкевич Д. Роль учительських препаранд і семінарій у підготовці педагогічних кадрів на Буковині (XIX – поч. XX ст.). *Педагогіка та психології професійної освіти: наук.-метод. журнал*. Львів, 2000. № 2. С. 305-315.

67. Пенішкевич О. Розвиток українського шкільництва на Буковині (XVIII – початок XX століття). Чернівці, 2002. 519 с.

68. Петрюк І. Розвиток загальної середньої освіти на Буковині (кінець XVIII – початок XX ст.). *Питання історії, історіографії, джерелознавства та архівознавства центральної та східної Європи*. Київ-Чернівці, 1997. Вип. 1. С. 23-29.

69. Петрюк І.М. Гуманістична спрямованість буковинської гімназійної освіти кінця XIX – початку XX століття. *Гуманітарна освіта:*

фактор світової інтеграції / Матеріали міжнародної науковопрактичної конференції. Частина ІІІ. Чернівці: «Рута» – «Митець», 1998. С. 167-171.

70. Петрюк І.М. Розвиток змісту загальної середньої освіти на Буковині у кінці ХІХ – на поч. ХХ ст. *Науковий вісник ЧНУ. Збірник наукових праць. Випуск 176. Педагогіка та психологія*. Чернівці: «Рута», 2003. № 119. 126 с.

71. Петрюк І.М. Становлення і розвиток загальної середньої освіти на Буковині (кінець XVIII – початок ХХ ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки». Чернівці, 1998. 20 с.

72. Пігуляк Д. Сила книжки або о просвіті народній. Чернівці, 1893. 48 с.

73. Піддубний Г. Буковина. ЇЇ минуле й сучасне. Харків, 1928. 256 с.

74. Попович О. Відродження Буковини: Спомини. Львів: Червона калина, 1933. 120 с.

75. Семчишин М. Тисяча років української культури. Історичний огляд культурного процесу. Київ: АТ «Друга рука», 1993. 550 с.

76. Сімович В. Українське шкільництво на Буковині. *Українське шкільництво на Буковині, в Галичині, на Закарпатті та в Канаді*. Прага, 1932. С. 5-33.

77. Сірополко С. Історія освіти в Україні. Київ: Наукова думка, 2001. 912 с.

78. Скорейко Г.М. Населення Буковини за австрійськими урядовими переписами другої половини ХІХ – початку ХХ ст.: історико-демографічний нарис. Чернівці: Прут, 2002. 218 с.

79. Смаль-Стоцький С. Буковинська Русь. Культурно-історичний образок. Чернівці, 1897. 293 с.

80. Ступарик Б. Шкільництво Галичини (1772-1939 рр.). Івано-Франківськ. 1994. 144 с.

81. Цьольнер Е. Історія Австрії / Пер. з нім. Роман Дубасевич, Христина Назаркевич, Анатолій Онишко, Наталя Іваничук. Львів: Літопис, 2001. 712 с.

82. Czernowitz. Eine Stadt im Wandel der Zeit mit besonderer ii illcksichtigung ihres deutschen kulturellen Lebens / Borneman I., Tiefentaler I., Wagner R. München, Stuttgart, 1988. S. 26-28.

83. Kaindl R.F. Geschichte der Bukowina. Dritte Abschnitt / R.F. Kaindl. Czemowitz, 1898. 79 s.

84. Wurzer R. Staatasgumnasium in Czernowitz. 1908. URL: http://www.pbc.rzeszow.pl/dlibra/plain-content?id=2440 (дата звернення 01.09.2024).

85. Wolf St. Historischer Rückblick auf die Gymnasial-Reorganisations pläne in Oesterreich nebst historisch-statistischen Ausweisen über das Czernowitzer k.k. Gymnasium seit 1850-72. Czernowitz: Buchdruckerei von Rudolf Eckhardt, 1873. 60 s.

ДОДАТКИ

Додаток А

Стан народних початкових шкіл у Вижницькому повіті у 1871 р.

Населений пункт повіту	Кількість дітей шкільного віку	Кількість дітей, записаних до школи	Фактична кількість учнів у народній школі
Іспас	186	48	15
Банилів	182	69	29
Замостя	64	24	10
Лукавці	155	40	25
Мигове	169	32	8
Вашківці	285	105	27
Вижниця	-	80	40

Джерело: Сірополко С. Історія освіти в Україні. Київ: Наукова думка, 2001, С. 611.